marife
dini araştırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies
cilt / volume: 26 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2026

Akışkan Modern Dünyada Birey ve Din Eğitimi

Individual and Religious Education in a Liquid Modern World

Ali Kemal Acar

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü
PhD, Ministry of National Education, General Directorate of Religious Education
Ankara / Türkiye
racalamekila@hotmail.com | https://orcid.org/0000-0001-7011-5864

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1872746

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 27.01.2026
Accepted / Kabul Tarihi: 16.06.2026
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2026

Cite as / Atıf: Acar, Ali Kemal. "Akışkan Modern Dünyada Birey ve Din Eğitimi". *Marife* 26/1 (2026) 183-211. https://doi.org/10.33420/marife.1872746

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: *"This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."*

Akışkan Modern Dünyada Birey ve Din Eğitimi

Özet

Günümüz insanı; bencillik, değerlerinden kopma ve yalnızlık kıskacında, hayatın gayesine dair bir anlamsızlık sarmalına hapsolmuştur. Bu sarmal, modern hayatın getirdiği hızlı değişimler ve beraberinde getirdiği yersizlik ve yurtsuzluk hissiyle her geçen gün daha da giriftleşmektedir. Akışkan modernite süreci, hayatın tüm katı ve güvenli yapılarını eriterek insanı sabit referans noktalarından koparmakta ve bireyi belirsiz bir hıza mahkûm etmektedir. Bu yeni düzende geleneksel bağlar ve toplumsal kurumlar işlevini yitirirken dünya, artık kuralların yerini belirsizliğin aldığı kaygan bir zemine dönüşmektedir. Sosyolojik veriler, dinin toplumsal bir otorite olmaktan çıkıp kişisel bir hayat tarzına evrildiğini göstermektedir. Dolayısıyla dışsal otoritelerden bağımsızlaşan bireyin rasyonalite ve özerklik arayışı, kimliğinin kurucu unsurları haline gelmiştir. Ancak teknik gelişime odaklanan modern süreç manevi boyutları ihmal etmiş; bu durum ise bireyde kronik bir anlam krizine yol açmıştır. Özellikle teknik aklın tahakkümü altında kalan birey, kendi iç dünyasını keşfetme imkânından yoksun bırakılmıştır. Modern düzen, bireyi her yönden kuşatarak onu kendi anlamını inşa etmeye zorlamaktadır. Birey, benliğini sürekli gözden geçirmekte ve hayatını bilinçli tercihlerle kurmaya çalışmaktadır. Ancak bu zorunluluk; karar yorgunluğu ve kaybedilen alternatiflerin yükü gibi hususlar üzerinden ruhsal bir tatminsizlik getirmektedir. Hakikatin algılara feda edildiği bu düzende, dijitalleşme ve tüketim kültürü bu yoksunluğu sahte vaatlerle doldurmaya çalışmaktadır. Bu kültürün özgürlüğü bir kuralsızlık olarak sunması, bireyi sanal beğeni mekanizmalarına bağımlı kılmaktadır. Bu çalışma; akışkan modernitede bireyin yaşadığı bu anlam krizini ve yalnızlık sarmalını temel problem edinmektedir. Yürütülen araştırma, modernitenin birey ve inanç üzerindeki dönüştürücü etkilerini çözümlemeyi hedefleyen kuramsal analiz yöntemine dayanmaktadır. Süreç, mevcut sosyolojik ve psikolojik literatürün eleştirel bir süzgeçten geçirilerek yeniden anlamlandırıldığı kavramsal bir derleme niteliğindedir. Bu kapsamda belge incelemesi, kuramsal çerçevenin inşasında kullanılan temel bir veri toplama tekniği olarak konumlandırılmıştır. Literatürden elde edilen veriler, betimsel bir özetlemenin ötesine geçilerek; modernitenin kriz noktaları ile din eğitiminin onarıcı imkânları arasındaki ilişkiyi kuran tematik bir çözümleme ile analiz edilmiştir. Kapsam dâhilinde; akışkanlık, özgürlük, gözetim, tüketim, yabancılaşma, yalnızlık, narsisizm, anlam arayışı ve dini bireyselleşme kavramları; 'Yeni Dünya Düzeni', 'Kimlik Kaybı ve Savrulma' ile 'İnanç ve Anlam Arayışı' olmak üzere üç ana kategori altında yapılandırılmıştır. Bu krizler karşısında din eğitiminin onarıcı imkânları ise, 'Akışkan Modernitenin Krizleri Karşısında Din Eğitiminin Onarıcı Rolü' başlıklı dördüncü bir kategori olarak ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı; akışkanlığın yarattığı çözülmenin din algısı üzerindeki etkilerini analiz etmek, din eğitiminde günün şartlarına uygun yeni bir yaklaşım ve yöntem arayışına katkı sunmaktır. Makale, bu dönüşümün yarattığı tahribatı onarmak adına din eğitiminin pedagojik imkânlarını yeniden keşfetmeyi hedeflemektedir. Çalışmayı benzerlerinden ayıran temel özgünlük; din eğitimini statik bir bilgi aktarımı olarak görmemesidir. Din eğitimi, hazır bilgi aktarımından ibaret mekanik bir süreç olmaktan çıkmalıdır. Bu yaklaşım, insanın modern hayatın karmaşasında kendi iç dünyasını keşfederek, kendi hayatının sorumluluğunu üstlenen gerçekçi bir şahsiyet inşa etmesini hedefleyen bir rehberlik sürecidir. Modern zamanlarda insan, bitmek bilmeyen hırsıyla kendi yıkımını hazırlamaktadır. Din eğitimi; nefis terbiyesini ve insanı varlıkla barıştırmayı merkeze alarak, narsisizmin açtığı ruhsal yaraları tevazu ve empati ile iyileştirebilir. Bu modelde din eğitimi, bireyin hayatın anlamını başkalarının dayattığı kalıplarda değil, bizzat kendi iç huzurunda ve Yaratıcı ile kurduğu samimi bağda bulmasına yardımcı olan bir dayanak noktası işlevi görmektedir. Nihai hedef; iradesini kullanan, fıtratıyla barışık ve benlik şuuruna sahip güçlü dindar şahsiyetler yetiştirilmesine zemin hazırlamaktır. Din eğitimi, özgürlüğü ahlaki sorumlulukla harmanlayan bir dil geliştirerek bireyin arayışlarına gerçekçi çözümler sunmalıdır. Böylece bedeni ruhla bütünleştiren manevi bir alan açarak, modern insanın yaşadığı anlam krizinin aşılmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Akışkan Modernite, Dini Bireyselleşme, Anlam Arayışı, Narsisizm.*

Individual and Religious Education in a Liquid Modern World

Summary

Contemporary individuals experience a profound existential void regarding the purpose of life, characterized by alienation from shared values and chronic loneliness. This void is exacerbated by the rapid changes inherent in modern life and a pervasive sense of placelessness and rootlessness. The

process of liquid modernity dissolves stable structures of life, severing individuals from established reference points and subjecting them to an uncertain pace. In this milieu, where traditional social bonds lose their functionality, the social environment is increasingly defined by unpredictability rather than fixed norms. Sociological data suggests that religious practice has transitioned from a collective institutional authority to a personal lifestyle choice. Consequently, the pursuit of rationality and autonomy by individuals, who are increasingly independent of external authorities, has become a core element of identity formation. However, while modern processes prioritize technical advancement, they often neglect spiritual dimensions, precipitating a crisis of meaning. Specifically, individuals under the hegemony of technical reasons are frequently deprived of the opportunity to explore their inner worlds. Modern structures compel individuals to construct their own meaning; yet this requirement often induces a sense of spiritual dissatisfaction through decision fatigue and the burden of lost alternatives. In this order, where truth is often sacrificed to perception, digitalization and consumer culture attempt to fill this void with superficial promises. Digitalization frames freedom as a lack of constraints, rendering individual's dependent on virtual approval mechanisms. This study adopts the crisis of meaning and the spiral of loneliness experienced in liquid modernity as its primary problem. The research is based on the theoretical analysis method aiming to analyze the transformative effects of modernity on individuals and faith. The process is a conceptual review in which the existing sociological and psychological literature is critically scrutinized and reinterpreted. Within this scope, document analysis is positioned as a primary data collection technique used in constructing the theoretical framework. The data obtained from the literature, going beyond descriptive summarizing, were analyzed through a thematic analysis that establishes a relationship between the crisis points of modernity and the restorative possibilities of religious education. Within this scope, fluidity, freedom, surveillance, consumption, alienation, loneliness, narcissism, the search for meaning, and religious individualization are structured under three primary categories: "The New World Order", "Identity Loss and Disorientation" and "The Search for Faith and Meaning". The restorative possibilities of religious education against these crises are discussed as a fourth category titled "The Restorative Role of Religious Education Against the Crises of Liquid Modernity". The primary objective is to analyze the effects of the dissolution created by liquidity on the perception of religion and to contribute to the search for new approaches and methods suitable for contemporary conditions in religious education. The article aims to rediscover the pedagogical possibilities of religious education to repair the destruction caused by this transformation. The fundamental originality that distinguishes this study from similar ones is that it does not view religious education as a static transfer of information. Religious education must cease to be a mechanical process consisting of ready-made information transfer. This approach is a guidance process aimed at enabling individuals to discover their inner worlds amidst the chaos of modern life and to build a realistic personality that takes responsibility for their own lives. In modern times, humans prepare their own destruction with their endless ambition. By centering spiritual purification and reconciling humans with existence, religious education can heal the psychological wounds inflicted by narcissism through humility and empathy. In this model, religious education functions as an anchor point that helps the individual find the meaning of life not in the patterns imposed by others, but in their own inner peace and in the sincere bond they establish with the Creator. The goal is to lay the groundwork for raising strong religious personalities who use their free will, are at peace with their innate disposition, and possess self-awareness. By developing a language that integrates freedom with moral responsibility, religious education can provide realistic solutions to the individual's existential search, offering a spiritual space that harmonizes the body and soul to directly contribute to overcoming the modern crisis of meaning.

Keywords: *Religious Education, Liquid Modernity, Individualized Religion, Search for Meaning, Narcissism.*

Giriş

Batı düşüncesinde Rönesans ve Aydınlanma ile birey; devlete karşı hakları olan, dini ve ekonomik özgürlüklerini savunan, aklı merkeze alan güçlü bir özne

olarak belirmiştir.[1] İnsan, kendi bilincini temellendiren, eylemlerini geleneğe değil aklın ilkelerine göre belirleyen sorumluluk sahibi özerk bir varlık olarak tanımlanmıştır. Ulus-devletlerin inşasıyla şekillenen bu tasarımda, bireyin iradesi temel referans noktası haline gelmiş; yerleşik düzen, radikal bireycilik yerine toplumla uyumlu makul bireycilik modelini idealize etmiştir.[2] Modern insanın kendi hayatı hakkında karar alma gücü, bu düzenin en temel kazanımlarından biri olarak tarihe geçmiştir.

Modernleşme süreci, verimlilik odaklı sistemlerle bireyi yeniden kurgulamıştır. Bu düzende sistem, insanı yalnızca üretkenlik ve başarı kriterleri üzerinden değerlendirerek, modern mekanizmalar eliyle bireyi sürekli optimize edilmesi gereken bir performans öznesine dönüştürmektedir. Teknik gelişime odaklanan modern anlayış, insanın manevi boyutlarını ihmal ederek kronik bir anlam krizine zemin hazırlamıştır. Maddenin dünyasına mahkûm olan insan, lüks tüketim pratikleri ve sanal bağımlılık sarmalına sürüklenmiştir.[3] Böylece toplum; bireyi toplumsal olaylara kayıtsız, sorumluluk bilinci zayıflatılmış, değerler erozyonu ile karşı karşıya kalan edilgen bir yapıya itmiştir.

Akışkan modernite olarak kavramsallaştırılan bu yeni dönemde, kimlikler ve aidiyetler verili ve sorgulanamaz bir toplumsal miras olmaktan çıkmıştır. Modern toplum; alışveriş merkezlerini, bireyin kimlik aradığı yeni mabetler haline getirmiştir.[4] Dijital bağımlılıklar ve yeni nesil gözetim sistemleri, geleneksel denetimin yerini almıştır. Toplumsal bağların zayıflamasıyla kalabalıklar içinde yalnızlığa itilen insan, anlam kaynaklarını yitirdiği için hayatın gayesini bireysel düzeyde inşa etmek zorunda kalmaktadır. Hakikatin algılara feda edildiği bu post-truth evren, insanı mekanikleşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakarak, onun içsel derinliğini fark etme imkânını kısıtlamaktadır.

Modern dünyanın yarattığı bu anlamsızlık ve parçalanmışlık; sadece sosyal bir sorun değil, aynı zamanda bireyin hayatın anlamı ile ilgili yaşadığı ciddi bir krizdir. Bu noktada din eğitimi, yalnızca bilgi aktaran mekanik bir süreç olmaktan çıkmalı; modern dünyanın ruhsuzlaştıran etkisine karşı bireyin iç dünyasındaki gerçeklerle bağ kurmasını sağlayan onarıcı bir sığınak olarak yeniden konumlandırılmalıdır. Eğitimciler bu yaklaşımla; bireyin modernitenin ruhsuz demir kafesinden kurtulmasını ve hayatını manevi bir zemin üzerine yeniden inşa etmesini amaçlamaktadır.[5] Böylece din eğitimi; bedeni, ruhu ve zihni birleştiren

[1] Sami Zariç, "Rönesans'tan Kant'a Aydınlanma Düşüncesine Genel Bakış", *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies* 8/47 (2022), 806.

[2] Zeynep Asya Altuğ, *Batı Düşünce, Kültür ve Sanatında İkili Karşıtlıklar ve Birey* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2022), 135-136.

[3] Mikail Eroğlu, *Bireycilik ve Toplumculuk Ekseninde Türkiye'de TV Dizilerinin Kültürel Değişime Etkileri* (Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 68-71.

[4] Fatih Furkan Alpdoğan, "Zygmunt Bauman Sosyolojisi: Akışkan Modernite Özgür Olduğunu Zanneden Köleler mi Üretiyor?", İçtimaiyat 7/2 (2023), 427.

[5] Eroğlu, *Bireycilik ve Toplumculuk Ekseninde Türkiye'de TV Dizilerinin Kültürel Değişime Etkileri*, 68-71; Ayhan Öz, "Benlik Bilinci Temelli Din Eğitimi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2022), 48-50.

sağlam bir manevi alan var etmektedir.[6]

Bu çalışma; modernitenin birey ve inanç üzerindeki dönüştürücü etkilerini çözümlemeyi hedefleyen kuramsal analiz yöntemine dayanmaktadır. Literatürde kuramsal analiz, mevcut kaynakların eleştirel bir süzgeçten geçirilerek yeniden anlamlandırılması süreci olarak tanımlanmaktadır.[7] Sosyolojik ve psikolojik literatürün tematik bir sentezini sunan bu kavramsal derlemede, belge incelemesi temel veri toplama tekniği olarak kullanılmaktadır. Elde edilen veriler betimsel bir özetlemenin ötesine taşınarak; modernitenin kriz noktaları ile din eğitiminin onarıcı imkânları arasındaki ilişkiyi kuran yorumlayıcı bir çerçevede analiz edilmektedir. Modernitenin tahribatı; "performans öznesi", "demir kafes" ve "amaçlar krallığı" gibi perspektifler dâhil edilerek, çok boyutlu bir zeminde tartışılmaktadır.

Çalışma; moderniteyi sadece bir durum tespiti olarak değil, bireyin sistemle etkileşiminden özüne yöneldiği sürece kadar izlenen hiyerarşik bir analiz zemini olarak sunmaktadır. Analiz sürecinde modernitenin birey üzerindeki tahribatı dört ana kategori altında yapılandırılmaktadır. İlk olarak 'Yeni Dünya Düzeni' başlığı altında akışkanlık, özgürlük ve gözetim kavramları üzerinden modernitenin sistemik baskıları ele alınmaktadır. İkinci kategori olan 'Kimlik Kaybı ve Savrulma' başlığında; tüketim, yabancılaşma, yalnızlık ve narsisizm kavramlarıyla bireyin yaşadığı içsel tahribat çözümlenmektedir. Üçüncü kategori olan 'İnanç ve Anlam Arayışı' başlığı altında anlam arayışı ve dini bireyselleşme olguları analiz edilmektedir. Son olarak, dördüncü kategori olan 'Akışkan Modernitenin Krizleri Karşısında Din Eğitiminin Onarıcı Rolü' başlığı altında karakter inşası, içsel bütünlük ve psikolojik bağışıklık kavramları; din eğitiminin onarıcı imkânları bağlamında tartışılmaktadır.

Literatürde bu unsurların bazıları müstakil olarak incelenmiş olsa da, söz konusu kriz dinamiklerinin tamamını din eğitiminin onarıcı imkânlarıyla doğrudan ilişkilendiren bütüncül bir çalışmaya rastlanmamıştır.[8] Dolayısıyla bu çalışmanın özgünlüğü; dijital bağımlılık, narsisizm ve tüketim kültürü gibi yapısal krizleri din eğitimi süreçleriyle harmanlayarak, bireyin anlam arayışına özgün çözümler sunan kavramsal ve bütüncül bir perspektif inşa etmesidir. Birey, bu çalışma sayesinde kendi fıtratına dönerek hem Yaratıcı ile hem de kendi iç dünyasıyla yeniden asli bir bağ kurabileceği yeni bir pedagojik rehberlik modeline erişim sağlayacaktır.

[6] Vefa Taşdelen, "Din Eğitimi ve Bireysel Otonomi: Felsefî Perspektif", *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 117.

[7] Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 65.

[8] Tek konu özelinde din eğitimi bağlamında yapılan çalışmalar için bk. Ayhan Öz, "Benlik Bilinci Temelli Din Eğitimi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2022), 35-52; Vefa Taşdelen, "Din Eğitimi ve Bireysel Otonomi: Felsefî Perspektif", *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 101-119; Zeynep Yüksel, "Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 376-395.

1. Yeni Dünya Düzeni

1.1. Akışkanlık

Modernite, katı ve ağır formundan sıyrılarak belirsizlik, hız ve geçiciliğin hâkim olduğu akışkan bir yapıya evrilmektedir. Katı döneminden akışkan dönemine geçiş, toplumsal kurumların işlevselliğini yitirdiği ve yerini sürekli bir belirsizliğe bıraktığı bir evreyi işaret etmektedir. Toplumsal yapıların çözüldüğü ve bireyin sabit referans noktalarından yoksun kalarak belirsiz bir hareketlilik içerisinde tanımlandığı dönem, *Akışkan Modernite* adlı eserde bu şekilde kavramsallaştırılmaktadır.[9] Bu düzende kimlik, bireyin her an yeniden inşa etmek zorunda olduğu geçici bir projeye dönüşmektedir.

Katı moderniteden akışkan moderniteye geçiş, bireyin disiplin toplumundan tüketim toplumuna evrilmesine kaynaklık etmektedir. Katı modern dünyada birey, merkezi bir otoritenin gözetimi altında üretim odaklı bir hayat sürmektedir. Akışkan modern dünyada ise sistem, bireyi özgürlük vaadiyle sunulan dijital bağımlılıklar ve kolektif izleme mekanizmalarıyla kuşatmaktadır.[10] Sabit referansların yitirildiği bu evrede birey, toplumsal değerleri bireysel arzularla; kalıcı bağları ise sorumluluk gerektirmeyen dijital etkileşimlerle değiştirmektedir. Süreç, bireyi sınırsız özgürlük yanılsaması altında yalnızlaştırıp kırılganlaştırarak egosunun esiri haline getirmektedir.[11]

Akışkan modernite, bireye istediği kişi olma özgürlüğü tanırken, tutarlı bir benlik oluşturmasını sağlayacak kültürel dayanakları yıkarak paradoksal bir durum yaratmaktadır. Geleneksel ve kurumsal dayanakların zayıflamasıyla birlikte öznellik, biçimsiz bir hale gelmektedir. Birey, özgün bir kimliğe sahip olmak yerine dış etkenlere göre sürekli değişen, tutarlılığını yitirmiş akışkan bir yapıya hapsolmaktadır.[12] Bu kaybolmuşluğun en net portresi, film karakterinde somutlaşan bukalemun insan tipidir. Karakterin sürekli kimlik değiştirmesi, kalabalıklar arasında anonimleşerek güvenli kalma ve kabul görme çabasından kaynaklanmaktadır. Bu krizden kurtuluş yolu ise rasyonellikte değil; sevgi, merhamet ve diğeri ile kurulan gerçekçi bağlarda aranmaktadır.[13]

Bireysel düzlemde yaşanan bu kimlik parçalanması, toplumsal ilişkilerin doğasını da dönüştürmektedir. Kapitalizmin nesne çevrimini hızlandırmasıyla paralel olarak insani ilişkiler, sorumluluktan kaçan akışkan aşklara ve geçici birlikteliklere evrilmektedir. Dijital dünyanın sunduğu kolaylıklar, aile gibi köklü kurumları tehdit etmektedir.[14] Diğer yandan literatür, bu dönüşümün dini alandaki

[9] Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş (İstanbul: Can Yayınları, 2019), 45.
[10] Alpdoğan, "Zygmunt Bauman Sosyolojisi", 427.
[11] Fahriye Sena Eroğlu, "Akışkan Dünyada Akıntıya Kapılmak", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2020), 99-101.
[12] Deniz Kurtyılmaz, "Modernliğin Müphem Öznelliği Çerçevesinde Bukalemun İnsan Zelig", *SineFilozofi* (2016), 125-126.
[13] Kurtyılmaz, "Modernliğin Müphem Öznelliği Çerçevesinde Bukalemun İnsan Zelig", 125-126.
[14] Mustafa Solmaz- Ersoy Özmen Alkan, "Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (2021), 399-401.

karşılığını akışkan dindar olarak tanımlamaktadır. Bu kimlik tipi, dindarlığı seküler hayat tarzıyla çelişmeyecek şekilde yeniden kurgulamakta; teknoloji, sanat ve lüks tüketimin imkânlarından faydalanan bir konfor alanı oluşturmaktadır.[15]

1.2. Özgürlük

Modern dijital kültür, özgürlüğü her türlü bağdan ve sorumluluktan azade bir kayıtsızlık olarak sunmaktadır. Bu akışkanlık içerisinde dijital dünya, özgürlüğü geleneksel anlamından koparak sorumluluktan bağımsız bir hale getirmektedir. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserde özgürlük; bireyin kendi koyduğu ahlak yasasına uyma yetisi ve "amaçlar krallığı" içerisinde her bireyi mutlak bir değer olarak konumlandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ahlaki eylem, dışsal bir zorunluluktan ziyade, rasyonel bir varlığın kendi belirlediği yasaya gönüllü itaatini ifade eden otonom bir süreçtir.[16] Günümüzdeki özgürlük yanılsaması ise bu felsefi içerikten uzaklaşarak, bireyi dijital beğeni mekanizmalarına bağımlı kılan bir kendini teşhir pratiğine evrilmektedir. Halbuki felsefi ve dini gelenek, özgürlüğü; bireyin kendi kararlarının ahlaki sorumluluğunu üstlendiği bilinçli bir irade meselesi ve insanı en yüksek iyiye ulaştıran pozitif bir ilke olarak görmektedir.[17]

Bu ilkenin toplum ve eğitim düzlemindeki izdüşümü; bireyin tüm potansiyelini bir ahenk içinde en üst düzeye ulaştırmasını hedefleyen ve özgürlüğü merkeze alan bir kendini biçimlendirme süreci olarak kurgulanmaktadır.[18] Bireysel özgürlük, bu bağlamda kişisel sorumluluğu kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Özgürlüğün nitelikli ve sorumlu bilince ulaşamadığı toplumlar, modern denetim mekanizmalarının tahakkümü altına girmeye açık hale gelmektedir.[19] Modernitenin sistemik yapıları ise bu özgürlük idealini paradoksal bir kuşatılmışlığa dönüştürmektedir. Sistem; bireyin bu potansiyelini desteklemek yerine, onu kapitalist işleyiş içinde sermayeye tabi bir ücretli emekçiye veya rasyonel bürokrasinin ruhsuz demir kafesine mahkûm etmektedir.[20]

Bu kuşatılmışlık, dijital çağda medya aracılığıyla yeni bir boyut kazanmaktadır. Medya, insana sınırsız özgürlük hissi veren psikopolitik tasarımlar yaparken; gerçek hayatta kitleleri çoğunluğa uyma davranışına iterek bir özgürlük

[15] Betül Karakoyunlu, "Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılcık Şerbeti Örneği", *Eskiyeni* 50 (2023), 767.

[16] Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev. Ioanna Kuçuradi (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2020), 62.

[17] Orhan Basat, "Modern Bilinç Teorisine Orta çağ, Descartes ve Kant Özelinde Eleştirel Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2021), 92.

[18] Raşit Çelik, "Humboldt'un Bildung Kuramında Birey-Toplum İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Analiz", *Kaygı* 21/1 (2022), 119-123.

[19] Sedat Binici, "Friedrich August von Hayek'in Bireycilik Perspektifinde Özgürlük ve Sorumluluk", *Liberal Düşünce Dergisi* 109 (2023), 21-23.

[20] Burcu Gedikli, "Karl Marx ve Max Weber'de Modernite", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2022), 650-651; "Demir kafes" kavramı için bk. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk (İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2011), 163.

yanılsaması oluşturmaktadır.[21] Bireyin dijital mecralarda kendini sürekli görünür kılma ve onaylanma arzusu, kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırları muğlaklaştırmaktadır. Akışkan modernitede bireyin konumu; mahremiyet ve özerkliğin erozyona uğramasıyla yapısal bir dönüşüm geçirmektedir. Günümüz insanı, kendi özgün varoluşunu inşa etmek yerine, dijital ekosistemin dayattığı standartlara uyum sağlama ve diğerlerinin gerisinde kalmama baskısıyla hareket etmeye zorlanmaktadır.[22]

Özgürlüğün manevi ve ontolojik boyutları incelendiğinde, duyular dünyasının sınırları belirginleşmektedir. İnsan rasyonel bir amacı olmayan kör bir güdünün pençesinde hapsedilmiş bir varlık olarak da betimlenmektedir.[23] Karamsar tablonun aksine, insanın aşkın bir düzlemle bağ kurarak kendisini inşa etme potansiyelinden söz edilmektedir. İnsan; tabiat, tarih ve toplum koşullarını bilimle aşsa da 'kendilik'le kurulan ilişkinin ancak din aracılığıyla yeniden düzenlenebileceği öne sürülmektedir. Bu bakış açısına göre din, insanı dürtülerin kontrolünden uzaklaştırarak özün gelişimi üzerinde etkili olan ve özgürlük arayışına yeni bir boyut kazandıran bir işlev üstlenmektedir.[24]

1.3. Gözetim

Eleştirmenler, Aydınlanma'nın insanı özgürleştirmekten ziyade birey olma olgusunu körelterek daha denetlenebilir bir kitleye dönüştürdüğünü savunmaktadır.[25] Modern dönemin bu denetim arayışı, günümüzde gözetim mekanizmalarının dönüşümüyle yeni bir boyut kazanmaktadır. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserde, "demir kafes" olarak tasvir edilen rasyonel-bürokratik kuşatılmışlığın[26] günümüzde yeni bir forma büründüğü öngörülmektedir. Bu durum, bireyin toplumsal ve ekonomik yaşam içinde giderek katılaşan kurallar dizisine hapsolduğu bir süreci ifade etmektedir. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* adlı çalışmada bu durum, bireyin kendi rızasıyla veri ürettiği ve sürekli teşhir edildiği bir dijital panoptikon olarak tanımlanmaktadır. Bu düzende özne, kendi kendini sömürdüğü ve sürekli gözetim altında tutulduğu bir gönüllü esaret içerisinde yaşamaktadır.[27] Birey, performans öznesi haline gelerek kendini sürekli optimize etme baskısı altında, sistemin hem üreticisi hem de sömürülen nesnesi konumuna düşmektedir. Günümüz dünyasında

[21] Ezgi Gül Ceyhan, "Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi 'Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı'", *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2020), 119; "Psikopolitik" kavramı için bk. Byung-Chul Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 25.

[22] Enis Öztürk, "Post-Modern Çağda Bireyin Görünümleri", *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi* 2/1 (2023).

[23] M. Ahmet Tüzen, "Schopenhauer'da Ahlak ve Özgürlük İlişkisi", Kaygı 20/2 (2021), 572-574; "Kör güdü/irade" kavramı için bk. Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, çev. Levent Özşar (Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları, 2005), 115.

[24] Nazım Karadağ, "Ali Şeriati'nin Özgürlük Belirlenimleri", *USBAD* 5/13 (2023), 582-583.

[25] Melek Alemdar- Sevilay Aydemir, "Eğitimde Modern ve Postmodern Paradigmalar", *International Journal of Eurasia Social Sciences* 13/47 (2022), 433.

[26] Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 161-162.

[27] Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, 34-36.

yoğun şekilde tecrübe edilen anksiyete, bireyi güvenlik arayışına iterken; insanı, yapay zekâ ve veri toplama sistemleri aracılığıyla inşa edilen bu dijital yapının gönüllü bir parçası haline getirmektedir.[28]

Dijital kapitalizm, bireyi dışsal olarak disipline eden biyopolitik yöntemlerden; zihne, arzuya ve dikkate doğrudan nüfuz eden psikopolitik bir denetim modeline geçişi hızlandırmaktadır. Bu yeni düzende akıllı telefonlar insana sahte bir özgürlük yanılsaması sunarken, sistemi sürekli optimize etmeye zorlanan bir tüketim nesnesi yaratmaktadır. Süreç nihayetinde; insanın hayatın anlamı üzerine düşünme yetisini yitirdiği, manipülasyona açık ve tepkisel bir kimliğin inşa edildiği bir vasat oluşturmaktadır.[29] Birey, var olmayı diğerlerinin gözünde görünür olmaya indirgemektedir. Geleneksel anlatılardan kopan özne, nesnelere duyduğu bağımlılık ile başkasının gözündeki hayali imajı arasında gönüllü bir esir haline gelmektedir.[30]

Post-kapitalist çağda özerk özne, yerini veri üretimi ve şeffaflık zorunluluğu altında kendini teşhir eden bir performans aktörüne bırakmaktadır. İletişimin anlamdan ziyade algoritmik dolaşıma dönüştüğü bu tahakküm rejiminde; birey hem üretici hem de sömürülen bir meta haline gelmektedir.[31] Söz konusu teşhir ve performans kültürü, bedenin doğasını da yapısal bir dönüşüme uğratmaktadır. Günümüzde birey bedeni; yaşın, sağlığın ve estetiğin kişisel iradeyle şekillendirildiği bir yüzeye dönüştürmektedir. Bu bağlamda, genç ve kusursuz bir görünüm doğal bir durum olmaktan çıkmaktadır. Sistem, bu görünümü disiplinli çabanın bir başarı çıktısı, satın alınan bir meta ve güncel bir statü göstergesi olarak kabul ettirmektedir.[32]

2. Kimlik Kaybı ve Savrulma

2.1. Tüketim

Modern dönemin katı evresinden akışkan modernliğe geçişle birlikte, "üretiyorum o halde varım" felsefesi, doyumsuz bir eksiklik duygusu üzerine kurulu olan "tüketiyorum o halde varım" anlayışına bırakmaktadır. Bu süreçte alışveriş merkezleri, fabrikaların yerini alarak toplumsal etkileşimin yeni tapınaklarına dönüşmektedir. Kimlikler ise akışkan ve geçici bir nitelik kazanarak semboller üzerinden inşa edilmektedir.[33]

Tüketim kalıplarında benlik inşası ve materyalist değerler, gösterişçi

[28] Seyhan Topaloğlu, "Anksiyete, Güvenlik ve Egemenlik: Dijital Panoptikonun İnşası", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 10/20 (2025), 113.
[29] Canan Urhan, "Geç Kapitalizmden Dijital Kapitalizme Özneleşmenin Yörüngesi", *Sosyal Mucit Academic Review* 4/3 (2023), 451-452.
[30] Rıfat Aydın, "Kaygı ve Tüketim: Modern Toplumda Benliğin Onarımı", *Kaygı* 21/1 (2022), 319.
[31] Dursun Can Şimşek, "Dijital Kapitalist Özne ve İletişimin Dönüşümü: Performans, Dolaşım ve Direniş", *Global Media Journal Turkish Edition* 16/30 (2025), 112.
[32] Hakan Önalan, "Benliğin Tasarımı Olarak Toplum ve Beden (Bingöl Örneği)", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 137-138.
[33] Murat Bayhan, "Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2022), 54.

tüketim eğilimini belirleyen temel psikososyal faktörleri oluşturmaktadır. Birey, maddi varlıklara sahip olmayı mutluluk ve başarı kriteri olarak gördükçe çevresindeki algılara karşı daha hassas hale gelmekte; ürünlerin statü ve prestij gibi sübjektif faydalarına yönelmektedir.[34] Modern toplum; üyelerini mükemmellik baskısı, görünürlük zorunluluğu ve performans şiddetiyle, mutsuzluğun utanç kaynağı sayıldığı şeffaf bir yapıya hapsetmektedir.

Tüketim kültürünün yarattığı anlam krizine tepki olarak doğan arayışlar, spiritüel araçlarla yeni bir form kazanmaktadır. Bu arayışlar, bireyi özgürleştirmekten ziyade mutluluk endüstrisinin bir parçası haline getirmektedir.[35] *Tüketim Toplumu* adlı eserde, tüketimin sadece nesnelerin edinimi değil, bireyin toplumsal hiyerarşideki yerini belirleyen bir işaretler ve semboller sistemi olduğu vurgulanmaktadır.[36] Bu yaklaşıma göre nesneler, kullanım değerlerinden ziyade, kişinin ait olduğu sınıfı ve kimliğini dış dünyaya yansıtan birer toplumsal kod işlevi görmektedir. *Şeffaflık Toplumu* adlı çalışmada, modern mutluluk endüstrisinin insanı sürekli olumlu ve görünür olmaya zorlayarak aslında bireyi kendi içsel boşluğundan kaçan tepkisel bir özneye dönüştürdüğü belirtilmektedir.[37] Bu yaklaşım, her şeyin şeffaflaştığı ve gizemin yok edildiği bir düzende, insan ruhunun derinliklerinin yerini yüzeysel bir sergilenme arzusunun aldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye bağlamında sekülerleşme tartışmaları, toplumsal değişim analizlerinden[38] modernleşme paradigmalarına[39] kadar uzanan köklü bir literatüre dayanmaktadır. Bu akademik gelenek, din ve modernite arasındaki etkileşimi sadece kurumsal bir ayrışma olarak değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir dönüşüm süreci olarak ele almaktadır. Güncel ampirik çalışmalar, sekülerleşmenin salt makro-politik bir zihniyet değişimi olmadığını göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, kutsalın kurumsal gerileyişi süreci, Türkiye özelinde tüm sosyal sınıfları kapsayan mikro düzeyde bir dünyevileşmeye evrilmektedir.[40] Bu dünyevileşme pratiği, kolektif ahlakı ve geleneksel din kardeşliği bağlarını zayıflatırken, bireyi anlam arayışında kendi merkezine hapsetmektedir.

Türkiye'de gerçekleştirilen analizler, sekülerleşmenin tüm sosyal sınıflara sirayet eden köklü bir yaşam biçimi dönüşümü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte dindar bireyin dünyevileşme pratikleri; dürüstlük ve din kardeşliği gibi

[34] Mahmut Selami Akın, "Benlik Kurgusu ve Materyalizmin Gösterişçi Tüketim Eğilimine Etkisi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 22/1 (2021), 234.

[35] İbrahim Yücedağ- Ali Eren Demir, "Performans Toplumunda Mutluluk Endüstrisi ve Spiritüellik", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 22-23.

[36] Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Nilgün Tutal- Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2024), 75.

[37] Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2024), 45.

[38] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2025), 45.

[39] Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 23.

[40] Bryan Ronald Wilson, *Seküler Toplumlarda Din 50 Yıl Sonra*, çev. Ömer Faruk Darende (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2017), 19-21; Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 115.

kolektif ahlaki değerlerin zayıflamasına zemin hazırlamaktadır.[41] Kutsal olandan boşalan anlam alanı, akışkan modernlik kavramsallaştırmasında belirtildiği üzere, bireyin kendi kimliğini inşa ettiği en somut mekâna, yani bedene devredilmiştir.[42] Bu geçişle birlikte beden, kültürel kodların ve toplumsal arzuların üzerine işlendiği bir proje sahasına dönüşmektedir. Beden sosyolojisinde vurgulandığı üzere modern birey için beden, kaderin bir tecellisi olmaktan çıkıp sürekli inşa edilen, biçimlendirilen ve sosyal statü kazandıran bir projeye dönüşmektedir.[43] Bu dönüşümle birlikte beden, kişinin yaşam tarzını ve toplumsal konumunu dış dünyaya sergileyen bir ifade aracı haline gelmektedir.

Bu doğrultuda estetik cerrahi müdahaleler, sadece fiziksel bir güzelleşme hedefi taşımamakta; bireyin kariyerinde ve sosyal statüsünde avantaj elde etmesini sağlayan, kapitalist normallik sınırları içinde kalma arzusuna hizmet eden gizil bir işlevle donatılmaktadır. Neticede modern dindar birey, benlik tanımlarını büyük oranda beden üzerinden gerçekleştirmektedir.[44] Bireyin beden üzerindeki bu yoğun çabası, zaman algısını da kaçınılmaz olarak dönüştürmektedir. Zaman, bu yeni yaşam biçiminde birey tarafından sürekli denetlenen ve kimliği inşa etmek için yeniden kurgulanan akışkan bir sürece dönüşmektedir.[45] Nihayetinde geleneksel ritüeller dahi, kapitalist piyasa düzeni içerisinde manevi bağlamlarından koparılarak alınıp satılabilen ticari birer metaya indirgenmektedir.[46]

2.2. Yabancılaşma

Yabancılaşma; bireyin kendinden, toplumdan, değerlerinden ve emeğinden koparak hayatı üzerindeki kontrolünü kaybetmesini ifade eden çok boyutlu bir olgudur. Kavramın kökenleri Antik Yunan'daki ruhun dünyevi olana düşüşü fikrine ve Eski Ahit'teki putperestlik anlayışına kadar uzanmaktadır. Modern dönemde ise yabancılaşma, insanın kendi yarattığı nesnelere bağımlı hale gelerek özne konumundan nesneleşme zeminine kayması şeklinde tezahür etmektedir. İslam düşüncesi de bu durumu, insanın kul olma bilincini yitirmesi üzerinden açıklamaktadır.[47]

Sürecin ekonomik boyutu, kapitalist sistemin üretim ilişkilerinde somutlaşmaktadır. Meta fetişizmi olarak adlandırılan bu yapıda işçi, hem ürettiği ürüne hem de kendi insani benliğine yabancılaşırken; sıcak sosyal ilişkilerin yerini

[41] Ferhat Kaçar, "'Bir Başkadır' Dizisinde Seküler Bireyin Temsili", 17.
[42] Bauman, *Akışkan Modernite*, 85.
[43] Bryan S. Turner, *Beden ve Toplum: Sosyal Teoride Arayışlar*, çev. İrfan Kaya- Meryem Berrin Bulut (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 142.
[44] Gamze Gürler, "Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması", *Sosyoloji Dergisi* 38 (2018), 167-169.
[45] Cihan Ertan, "Akışkan Zamanın Cisimleşen Deneyim Alanı Olarak Beden Üzerine Sosyolojik Bir Tartışma", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/38 (2020), 72-73.
[46] Kadir Canatan, "20. Yüzyılda Dünyada ve Türkiye'de Ortaya Çıkan Popüler Ritüeller", *Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi* 3 (2024), 15.
[47] Tuğba Kırman- Hasan Atak, "Yabancılaşma: Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2020), 189-291.

nesneler arasındaki soğuk etkileşimler almaktadır.[48] *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları* adlı eserde yabancılaşma; bireyin kendi ürettiği emeğinin ürününe, üretim sürecine ve nihayetinde kendi insani özüne yabancılaşması olarak tanımlanmaktadır.[49] *Sahip Olmak ya da Olmak* adlı eserde, modern insanın "sahip olma" odaklı varoluşunun, onun "olma" kapasitesini nasıl körelttiği analiz edilmektedir. Bireyin her şeyi bir tüketim nesnesi olarak görmesi, onun kendi içsel dünyasına ve başkalarına karşı geliştirdiği sevgi ve empati yetisini yok eden temel bir yabancılaşma biçimi olarak tanımlanmaktadır.[50]

Tüketim odaklı bu varoluş biçimi, günümüz gösteri toplumunda sunduğu şöhret ve keşfedilme illüzyonu ile bireyi doğal kimliğinden uzaklaştırmakta; hayata dair beklentilerini yitirmesine ve bölünmüş bir benlik algısına mahkûm etmektedir.[51] Bu yönüyle 21. yüzyılda zaman ve mekân kavramlarının aşınması, bireyleri yerel bağlarından koparark yersizleşmeye itmektedir.[52] Modernitenin son evresi olan hakikat sonrası dönemde, nesnel gerçeklerin yerini bireyin kendi inançlarını mutlaklaştırdığı benim doğrum anlayışı almaktadır. Akışkan modernite olarak nitelenen bu aşamada kalıcı formlar yerini geçiciliğe bırakmaktadır. Bu süreçte birey, haz odaklı hedonist tüketim sarmalında sistemin bir nesnesine dönüştürülmektedir.[53] Yeni medya teknolojileri, algoritmalar ve filtre balonları aracılığıyla kullanıcıları dijital yankı odalarına hapsederek toplumsal diyaloğu yalıtmaktadır.[54] Bu durumun sosyolojik yansımaları; lüks ve aşırı tüketim tutkusunun insanı fıtratından koparark manevî değerlerine yabancılaştırması şeklinde tezahür etmektedir.[55] Toplumsal değerlerden uzaklaşma, yanlış yorumlanan bireyselleşmenin kişiyi bencilliğe sürüklemesi ve sosyal sermayenin zayıflamasıyla hızla derinleşmektedir.[56]

Artık hayatın kendisi bir referans kaynağı olmaktan çıkmış; yerini ekranlarda akıp giden, duygu taklitlerinden oluşan ve gerçeğinden daha gerçek görünen yapay bir dünyaya bırakmıştır. Bu yapısal kuşatmadan kurtuluş yolu olarak farklı onarıcı imkânlar önerilmektedir. Ahlak felsefesindeki "amaçlar krallığı" idealiyle, insanların birbirini çıkar aracı olarak görmediği ideal bir toplum modeli tasarlanmaktadır. Bu modele göre her birey, menfaat gözetilmeksizin sırf

[48] Mehmet Ali Uluç, "Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz", *Hafıza* 2/1 (2020), 36-37.
[49] Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2016), 78.
[50] Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Say Yayınları, 2026), 54.
[51] Bilal Sert, "Figüranlık ve Yabancılaşma Üzerine Bir İnceleme", *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication* 4/2 (2022), 58-59; "Gösteri toplumu" kavramı için bk. Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi- Okşan Taşkent (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), 32.
[52] Melek Eryentü Gürel, "Küreselleşmenin Kimliksiz Kimlikleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 64 (2020), 395.
[53] Fatih Furkan Alpdoğan, "Modern Çağın Bir Diğer Boyutu Post-truth Durum'da 'Hakikatin Tüketimi'", *Mukaddime* 13/2 (2022), 561-562.
[54] Hasan Aydın, "Akışkan Modernitede Anlamı Yakalamak: Post-Truth Üzerine Bir İnceleme", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 12/1 (2024), 444-445.
[55] Mustafa Özdemir, "Yabancılaşma ve İbn Haldun'un İlgili Tespitleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 554-555.
[56] Damla Topçu- Nazmi Avcı, "Toplumsal Değerlerden Uzaklaşma", *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi* 3/6 (2021), 147-148.

insan olduğu için mutlak bir değer ve onura sahiptir.[57] İnsan onuruna atfedilen bu mutlak değerle paralellik arz edecek biçimde, İslam düşüncesi de dinin bu süreçteki onarıcı rolünü ontolojik bir zorunluluk olarak konumlandırmaktadır. İslam, insanı mahiyetini aldığı ilahi özle buluşturarak, yani onu Allah'a yöneltmek suretiyle kendi iç bütünlüğüne kavuşturmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla ilahi köklerinden koparak dünyevileşmesi, kişinin kendi özüne karşı yaşadığı bir yabancılaşma olarak nitelendirilmektedir.[58]

Kuramsal zemindeki bu iddiaları destekler nitelikteki ampirik araştırmalar da, inancı hayatın merkezine yerleşmiş içsel bir değer olarak görenlerde, güçsüzlük ve yalıtılmışlık duygularının anlamlı şekilde azaldığını ortaya koymaktadır.[59] Dindarlık ve farkındalık, modern dünyanın yabancılaştırıcı etkilerine karşı psikososyal bir kalkan görevi görmektedir.[60] Nihayetinde bu simülatif kuşatmadan kurtulmanın yolu; maddi ve manevi boyutları dışlamayan, bilim ile dini birbirini yok saymadan entegre eden bütüncül bir bilgi yaklaşımını benimsemekten geçtiği belirtilmektedir.[61]

2.3. Yalnızlık

Günümüz toplumu, ileri teknolojiye rağmen derin bir güvensizlik ve korku içerisinde bulunmaktadır. Bireyler yüksek güvenlikli binalara sığınarak dış dünyadan ve diğerlerinden fiziksel olarak izole olmaktadır. Sosyal medya insanları yakınlaştırıyor gibi görünse de aslında sanal bir yalnızlığı beslemektedir. Bu sanal dünyada sürekli kimlik değiştiren birey ise, süreç boyunca özne olmaktan çıkıp sistemin bir nesnesine dönüşmektedir.[62] Fiziksel yakınlığın azalması, diğeri ile kurulan ahlaki bağı zayıflatarak sorumluluktan kaçan bir birliktelik modeli doğurmaktadır. Mekânsal yalıtılmışlık ile dijital ağların geçici karakterinin kesiştiği bu zemin, insanı ahlaki sorumluluk çemberinin dışındaki yabancılaşmış bir özneye dönüştürmektedir.

Sosyal medya, gerçek hayatta takdir görme ve kendini ifade etme ihtiyacı duyan yalnız bireyler için bir sığınak işlevi görmektedir. Günlük ilişkilerinde duygusal doyum sağlayamayan kişiler, sanal dünyada idealize edilmiş benlik sunumları yapmaktadır.[63] Gerçek hayattaki etkileşim eksikliğini sanal ağlar üzerinden telafi etmeye çalışan bireyler, yalnızlık duygusu arttıkça dijital

[57] Fikret Yılmaz, "Kant'ın Ahlak Anlayışında Amaçlar Krallığı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2024), 600; "Amaçlar krallığı" kavramı için bk. Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 48.

[58] İbrahim Çetintaş, "İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2020), 41-42.

[59] Hasan Kafalı- Mehmet Kazak, "Yabancılaşma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 600-601.

[60] Selahattin Yakut, *Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık* (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 230-236.

[61] Hikmet Çamcı, "Dijital Çağda Din-Bilim Entegrasyonunun Ontolojik Gerekliliği", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 601-602.

[62] Emre Alayoğlu- Levent Eldeniz, "Yaygınlaşan Yalnızlık: Ortak Bir Deneyim", *AJIT-e* 15/2 (2024), 188-189.

[63] Ecrin Zeybek, *Sosyal Medya Kullanımının Yalnızlık Algısına Olan Etkisinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 52.

bağımlılığa daha açık hale gelmektedir.[64] İnternet kullanım süresindeki artış, bağımlılık düzeyini keskin bir şekilde yükseltmekte; özellikle uzun süreli günlük etkileşimler bu riski ciddi boyutlara taşımaktadır.[65] Paradoksal bir biçimde, internette geçirilen sürenin artışı yalnızlık düzeyini düşürmemekte; aksine sosyal izolasyon hissi dijital etkileşimlerle sadece maskelenerek bireyi bağımlılık sarmalına daha fazla hapsetmektedir.[66]

Bu kriz, özellikle gençler ve yaşlılar üzerinde farklı şekillerde tezahür etmektedir. Üniversite öğrencilerinde düşük benlik saygısı ve yalnızlık hissi, iradeyi zayıflatarak problemli internet kullanımını tetiklemektedir.[67] Teknolojinin sadece eğlence odaklı kullanımı; fakülte ortamından kopuşu ve gelecek planlarına karşı isteksizliği beraberinde getirerek bireyi toplumsal kurumlara yabancılaştırmaktadır.[68] Diğer yandan aile ortamı, yalnızlık düzeyini belirleyen en kritik unsur olarak öne çıkmaktadır: Otoriter ebeveyn tutumları yalnızlığı artırırken, demokratik aile yapıları sosyal uyumu güçlendirmektedir.[69] Benzer bir tablo yaşlılarda da görülmekte; yalnızlık düzeyi yükseldikçe depresyon semptomları derinleşmektedir. Türkiye özelinde yüksek stres ve gelecek kaygısı yalnızlığı tırmandırsa da dijital araçlar, yeni ağlar kurmaktan ziyade mevcut geleneksel bağları pekiştirmek amacıyla kullanılmaktadır.[70]

Yalnızlığa dair literatür, farklı yaklaşımları bir arada barındırmaktadır. Tüm bu krizlerin ötesinde yalnızlığın, insanı inşa eden fıtri bir boyutu da mevcuttur. *İnsanın Anlam Arayışı* adlı eserde, yalnızlık ve ıstırap insanın varoluşsal anlam arayışında kaçınılmaz duraklar olarak tanımlanmaktadır.[71] Yalnızlık, insanın kendi sınırlarını ve eksikliğini fark ederek anlam dünyasını inşa etme sürecinde bir eşik işlevi görmektedir. İnsan varoluşu özünde "yalnız"dır; ancak bu durum bir eksiklik değil, varlığın asli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bireyin kendi seçimlerinin sorumluluğunu üstlendiği kabul edilmektedir. İnsan, kendi sınırlarını fark ettiği noktada yöneldiği anlam arayışının, onu önce diğer insanlarla etkileşime, nihayetinde ise aşkın bir varlık tasavvuruna ulaştırdığı ifade edilmektedir.[72]

[64] Tolga Seki- M. Furkan Kurnaz, "Oranların Dijital Bağımlılıkları ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Eğitim Akademik Araştırması* 45 (2022), 27-28.

[65] Fikret Gülaçtı, "İnternet Bağımlılığı ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkisi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2020), 224-225.

[66] Mehmet Ali Üzgü, "Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık ve Yalnızlık Düzeyleri", *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 3/1 (2023), 80-81.

[67] Itır Hasırcı vd., "Benlik Saygısı, Yalnızlık ve Problemli İnternet Kullanımı İlişkisi", *Akademik Hassasiyetler* 10/21 (2023), 131.

[68] Aylin Uğurlu, "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Yabancılaşma Düzeyleri", *Mediterranean Journal of Sport Science* 4/2 (2021), 316-317.

[69] M. Yüksel Erdoğdu- Gufran Gündoğmuş, "Yalnızlık Düzeyinin Yordanmasında Anne Baba Tutumları", *MAKU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (2020), 164-165.

[70] Polat Filiz- Karasu Fatma, "Yaşlı Bireylerin Algıladığı Yalnızlık Düzeyi İle Depresyon İlişkisi", *İnönü Üniversitesi SHMYO Dergisi* 8/1 (2020), 80.

[71] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2020), 65.

[72] Emel Koç, "Ontolojik/Varoluşsal Yalnızlık, Birlikte Varoluş ve Kendini Gerçekleştirme Üstüne", *The Journal of Social Sciences* 54 (2021), 73-74.

2.4. Narsisizm

Narsisizm, tarihsel süreçte basit bir kişilik özelliği olmaktan çıkıp kendine has tanı kriterlerine sahip, çok boyutlu bir fenomen haline gelmiştir.[73] Modern toplum, kapitalist modernleşmenin etkisiyle bireyi her şeyin merkezine koyan ve başkalarını sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayan nesneler olarak gören bir narsisizm kültürü üretmektedir.[74] *Narsisizm Kültürü* adlı eserde, modern insanın dış dünyadaki toplumsal değişimlere karşı bir savunma mekanizması olarak iç dünyasına çekildiği ve bu narsisistik içe dönüklüğün toplumsal dayanışmayı erozyona uğrattığı analiz edilmektedir.[75] Bu kültürel iklim, modern tüketim pratikleriyle bireyi gerçek benliğinden uzaklaştırarak nesneler üzerinden tanımlanan narsisistik bir kimlik inşasına zorlamaktadır.[76]

Narsisizm ile lüks tüketim arasındaki ilişki, öznenin kendini üstün görme ve teşhir etme eğilimiyle doğrudan ilintilidir. Araştırmalar, narsisistik bireylerin pahalı ve nadir ürünleri statülerini pekiştirmek için birer sembolik sermaye olarak kullandıklarını göstermektedir. Özellikle narsisizmin hayranlık ve rekabet boyutları, bu süreci tetiklemektedir. Başkalarından onay alma ve üstün hissetme arzusu yüksek olan kişiler, lüksün sunduğu seçkin azınlığa ait olma algısı üzerinden kendilerini ayrıcalıklı kılmaktadır.[77] Nihayetinde bu yönelim bireyi; toplumsal ilişkilerinden ödün veren, bencil ve diğerini dışlayan bir yaşam tasavvuruna sürüklemektedir.[78]

Modern bireyin bu eğilimleri, günümüzde dijital mecralarda en somut yansımasını bulmaktadır. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* adlı eserde, dijital çağın şeffaflık zorunluluğunun bireyi sürekli kendini sergilemeye ve narsisistik bir teşhire ittiği, bu durumun da bireyin içsel derinliğini yitirmesine sebep olduğu savunulmaktadır.[79] Narsisizm düzeyi arttıkça, dijital mecralarda etkileyici görünme çabası yoğunlaşmaktadır. Özellikle özçekim bağımlılığı ile narsisizm arasındaki pozitif ilişki, bu davranışın patolojik kişilik özellikleriyle bağlantısını doğrulamaktadır. Sosyal medya ve narsisizm, birbirini sürekli besleyen bir döngü oluşturmaktadır.[80] Bu döngü özellikle üniversite öğrencileri ve ergenlerde belirginleşmektedir; ergenlik döneminde sosyal medya sanal bir gösteri alanı işlevi görerek hayali seyirci ve kişisel efsane gibi benmerkezci

[73] Nuran Korkmaz Yıldırım- Ayça Ferda Kansu, "Bir Narsisizm İncelemesi: Gelişimi, Türleri, Etiyolojisi, Tanısı ve Tedavisi", *IASRJ* 7/40 (2022), 913.
[74] Özgür Kaya, "Modern Zamanlarda Kaybolan Bağlar, Aşk Etiği ve Yalnız Yaşam", *SKAD* 8/17 (2022), 212.
[75] Christopher Lasch, *Narsisizm Kültürü: Beklentilerin Azaldığı Bir Çağda Amerikan Hayatı*, çev. Ayşen Tekşen (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 42-45.
[76] Halil İbrahim Özasma, "Kültür Endüstrisi, Tüketim ve Narsisizm", *İdrak* 1/2 (2021), 269-271.
[77] Yelde Ülker, "Narsisizm Bağlamında Lüks Tüketim", *Alanya Akademik Bakış* 5/2 (2021), 1026-1027.
[78] Özasma, "Kültür Endüstrisi, Tüketim ve Narsisizm", 269-271.
[79] Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, 34-36.
[80] Sevilay Kurunç- Muzaffer Şahin, "Social Media Addiction and Its Relationship with Narcissism", *JOSHAS* 9/61 (2023).

unsurları narsisizmin teşhircilik boyutuyla birleştirmektedir.[81]

Narsisizmin yükselişi, bireylerin sosyal ve manevi dünyasında ciddi tahribatlara yol açmaktadır. Narsisizm düzeyi arttıkça ilişki doyumu düşmekte; empati yoksunluğu ve güvensiz bağlanma biçimleri, ikili ilişkilerdeki samimiyeti engellemektedir.[82] Din ve maneviyat boyutu ele alındığında ise, narsisist bireyin Tanrı algısının daha olumsuz ve cezalandırıcı bir zemine kaydığı görülmektedir.[83] Ampirik çalışmalar, narsisizmin başkalarını kullanma eğilimi ile içten gelen dini bağlılık arasında zıt bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte düzenli ibadetlerin, narsisizmin tetiklediği bağımlılık döngülerini zayıflatan bir koruyucu mekanizma işlevi gördüğü tespit edilmiştir.[84]

3. İnanç ve Anlam Arayışı

3.1. Anlam Arayışı

İnsanın varlığı anlamlandırma çabası, zaman ve mekânla sınırlı doğası gereği kesintisiz bir biçimde devam etmektedir.[85] Ancak bu çaba, katı modernitenin yerini belirsizlikle tanımlanan akışkan moderniteye bırakmasıyla bir dönüşüme uğramıştır. Bastığı zemini kaybeden birey, tabiatı dönüştürme gücüne sahip olsa da kuralsızlığın cenderesinde anlam krizi ile karşı karşıya kalmaktadır.[86] *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserde modernleşme süreci, dünyanın büyüsünün bozulması olarak tanımlanmaktadır. Modernite, rasyonelleşme süreciyle dünyayı teknik bir hesaplanabilirlik alanına indirgeyerek bireyi anlam dünyasından mahrum bırakmış, ruhsuz uzmanlar ve kalpsiz hazcılar ortaya çıkarmıştır.[87]

Bireyin hayatına yön verecek bir anlam bulamaması sonucunda ortaya çıkan varoluşsal boşluk, psikolojik kırılganlıklar için temel bir risk faktörü oluşturmaktadır.[88] İnsanı mekanik bir nesne olarak gören indirgemeci yaklaşımların aksine, bireyin öznel anlam arayışını merkeze alan yaklaşımlar önem kazanmaktadır. *İnsanın Anlam Arayışı* adlı eserde temellendirilen logoterapi yaklaşımıyla, bireyin kendi öznelliği içinde anlam keşfederek en ağır acıları dahi insani bir kazanıma dönüştürebileceği savunulmaktadır.[89] Hayatta bir anlam

[81] Şükrü Balcı- Esra Gargalık, "Narsisistik Kişilik Özellikleri ile Sosyal Medya Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2020), 136-137.
[82] Berhu Erdoğan- Muzaffer Şahin, "Yetişkin Bireylerde Narsisizm, Yakın İlişkiler ve Cinsellik", *OPUS* 16/27 (2020), 280-282.
[83] Berra Ergül Sezen, *Algılanan Ebeveyn Tutumları, Narsisizm ve Tanrı Algısı Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 101-102.
[84] Mehmet Çınar, "Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2 (2020), 155-158.
[85] Ata Demir, "John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'da İnanç ve Rasyonalite", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/2 (2020), 12.
[86] İkram Filiz, "Bauman'da Katı ve Akışkan Modernite", *Tezkire* 79 (2022), 135-136.
[87] Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 161-162.
[88] Faik Taşçı- Yusuf Bilge, "Anlam Arayışı ve Psikopatoloji", *İtobîad* 10/2 (2021), 1575-1576.
[89] Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 65.

bulmanın, bireyin zorlukları birer meydan okuma olarak görmesini sağlayan nihai motivasyon kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu zorlukları birer meydan okuma olarak değerlendirmeye imkân veren trajik iyimserlik, bireyin ruh sağlığı üzerinde koruyucu bir kalkan görevi görmektedir.[90] Literatür, özellikle ölümle yüzleşen veya travma yaşayan bireylerin hayatı anlamlandırma sürecinde, travma sonrası gelişim gösterme konusunda daha başarılı olduklarını ortaya koymaktadır.[91]

Modern dünyada anlam arayışı, her zaman geleneksel kurumsal dinler üzerinden gerçekleşmemektedir. Günümüz bireyi, bilimsel verilerden ziyade öznel gerçekliklerini pekiştiren spiritüel kurgulara yönelmektedir. Bu süreçte mitolojik anlatılar form değiştirerek yoga, meditasyon gibi spiritüel formlar üzerinden varlıklarını sürdürmektedir.[92] Güncel veriler, gençlerin bir kısmının yeni dinî hareketleri birer huzur kaynağı olarak konumlandırdığını göstermektedir.[93]

Dindarlık, bu anlam inşası sürecinde ruh sağlığını koruyan bir tampon görevi görmektedir. İnanç ile depresyon arasındaki ters yönlü ilişki, dinin sunduğu iyimser bakış açısı, ümit ve yaşam amacının birey üzerindeki koruyucu etkisini kanıtlamaktadır.[94] Özellikle dindarlık algısı yüksek olan gençlerin hayatı anlamlandırma düzeylerinin genel ortalamanın üzerinde olması da bu tespiti desteklemektedir.[95] Olumlu dinî başa çıkma stratejileri (ibadet, dua, tevekkül vb.), yalnızlık ve bağımlılığı engelleyen bir kalkan oluştururken; dinin cezalandırıcı veya dışlayıcı algılandığı modeller, bağımlılık eğilimlerini artırmaktadır.[96]

Seküler perspektif, anlamın kişiden kişiye değişen öznel bir karakteri olduğunu savunarak ilahi dinlerin evrensel reçeteler sunmasını bir çelişki olarak değerlendirmektedir.[97] Ancak modern sistemin inşa ettiği rasyonel insan tipi, iç dünyasındaki gelecek kaygısına cevap verememekte; sadece akıl üzerine kurulan teknik rasyonalitenin yarattığı manevi yoksunluk, ilerlemeye karşı güvensizlik doğurmaktadır.[98] Kendi değer sistemini oluşturamayan bireylerde depresyon ve psikolojik kırılganlık düzeylerinin yüksekliği, bu kuramsal krizi ampirik olarak

[90] Pınar Dursun, "Üniversite Öğrencilerinde Öznel İyi Oluş: Yaşamda Anlam, İyimserlik ve Umudun Rolü", *İGÜSBD* 8/2 (2021), 395-397.

[91] Şule Demir- Gözde İkizer, "Varoluşsal Kaygının Kişilik, Sağlık ve Demografik Özellikler ile İlişkisi", *Manisa CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 18/4 (2020), 364.

[92] Emine Genç, "İnsanın Anlam Arayışında Kurgunun ve Mitlerin Rolü", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (2022), 263-264.

[93] Fatma Nur Şengül, "Anlam ve Haz Arasında: Üniversite Gençlerinin Spiritüel ve Hedonistik Eğilimleri", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2024), 57-63.

[94] Muhammet Enes Vural- Ali Ayten, "Dindarlık ve Depresyon İlişkisinde Anlamsızlığın Aracı Rolü", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 390-391.

[95] Zeynep Yüksel, "Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 391-392.

[96] Sezai Korkmaz, "Olumlu ve Olumsuz Dini Başa Çıkma, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık İlişkisi", *Tasavvur* 7/1 (2021), 263.

[97] Mücahit Özdoğan, "Hayatın Anlamı ve Din İlişkisine Dair Kanıksanmış Bazı Görüşlerin Eleştirisi", *Kaygı* 19/2 (2020), 749-750.

[98] Sabahattin Recepoğlu, "Aydınlanma ve Modernleşme Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Ekonomi Yönetim Politika* 3/1 (2025), 65.

doğrulamaktadır.[99] Nihayetinde krizden çıkışın yolu, modernitenin sığ rasyonalizmini terk ederek kadim felsefi öğretilerin modern insanın hayatına yeniden uyarlanmasından geçtiği belirtilmektedir.[100]

3.2. Dini Bireyselleşme

Modernleşme süreciyle birlikte din, sarsılmaz bir toplumsal otorite ve tek seçenek olma özelliğini yitirmektedir. Rasyonelleşme ve küreselleşme dinamikleriyle şekillenen toplumsal yapı, dini daha ziyade bir yaşam tercihi konumuna indirgemektedir. Geleneksel toplumun kolektif dini sosyalleşme yapısı; yerini bireysel özerkliğe, inisiyatif kullanımına ve özgür yoruma dayalı yeni bir dindarlık biçimine bırakmaktadır.[101] *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* adlı eserde bu durum, dinin toplumsal kurumlar üzerindeki etkisini kaybederek bireyin özel alanına çekildiği bir özelleşme süreci olarak tanımlanmaktadır.[102] Görünmez din kavramsallaştırmasıyla ise dini inançların kurumsal yapılar dışına taşarak modern bireyin öznel anlam dünyasında yeniden şekillendiği savunulmaktadır.[103]

Söz konusu dönüşümle birlikte din algısı, kolektif yapılardan uzaklaşarak bireyin duygu ve sezgilerinin merkeze alındığı bir bireyselleşme eksenine kaymaktadır.[104] Günümüzde dini bireyselleşme, dinin yok oluşunu değil, kurumsal denetimden uzaklaşarak özelleştiğini kanıtlamaktadır. Ampirik bulgular; modern eğitim sistemini referans alan ve bireysel gelişimi önceleyen öznelerin, geleneksel bağları güçlü olan gruplara kıyasla çok daha yüksek bir dini bireyselleşme eğilimi sergilediğini göstermektedir.[105]

Bu yeni dönemde dini hayat, adeta bir dini pazar modeli üzerinden şekillenmektedir. Din ve rasyonel seçim teorisindeki pazar mantığına paralel olarak, kurumsal yapılar hizmet üreticisi, dindar bireyler ise rasyonel birer tüketici olarak konumlandırılmaktadır.[106] Modern birey, inancı rasyonel bir tercih nesnesi olarak görmektedir. Bir deneyim koleksiyoncusu haline gelen bu postmodern özne için maneviyat, kutsal bir sorumluluktan ziyade, kendi potansiyelini yücelten ve tüketilebilen bir boş zaman etkinliğine dönüşmektedir. Ancak bu süreç,

[99] Faik Taşçı- Yusuf Bilge, "Kimlik Krizi ve Kişilik Bozuklukları: Otantikliğin Aracı Rolü", *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi* 5/1 (2023), 64.
[100] Muhammet Şekerci- Mustafa Göregen, "René Guénon'un Din ve Gelenek Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2024), 54-55.
[101] Behçet Batur, "Toplumsaldan Bireysele: Modern Toplumda Dinin Görünümü", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4/3 (2020), 104-105.
[102] Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, 185-189.
[103] Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, çev. Ali Çoşkun vd. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 74-78.
[104] Nurun Nisa Bayram- Faruk Karaca, "Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği", *Eskiyeni* 54 (2024), 1305.
[105] Ekber Şah Ahmedi- Büşra Kılıç Ahmedi, "Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma", *Bilimname* 51 (2024), 476-477.
[106] Ali Köse, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 45-48.

maneviyatın kaçınılmaz olarak metalaşmasını da beraberinde getirmektedir.[107]

Üniversite gençliği arasında din eğitimi yoğunluğu azaldıkça bireyselleşme hızı artmaktadır. Gençler; dünyevileşme ile dinin uyumuna inanan, esnek ve bağımsız bir dindarlık modelini benimsemektedir.[108] Yerel değerler ile küresel kültür arasında küyerel bir zihniyet inşa eden gençler, geleneksel otoriteler yerine akran gruplarını referans almaktadır.[109] İslam dünyasındaki bireyselleşme süreci ise Batı'dan farklı olarak, bireyin kutsal metin ile arasına giren aracıları devreden çıkarması şeklinde gerçekleşmektedir. Kişinin Kitap'ı doğrudan yorumlama gücü arttıkça, toplumsal baskı mekanizmaları zayıflamakta ve bireysel sorumluluk alanı genişlemektedir. İslam tefekküründeki bu bireyselleşme, dinden bir kaçış değil, özne ile nass arasındaki bağın yeniden inşası olarak tezahür etmektedir.[110]

Bu bağlamda modernitenin sunduğu imkânların bireysel sorumluluk ve özerklik odağında değerlendirilmesinin zorunluluk arz ettiği belirtilmektedir. Günümüz teolojisinin ise temel görevinin; değişmez ilkeler ile modern insanın ihtiyaçları arasında köprü kuran, muhatabı şahıs olarak konumlandıran yeni bir söylem geliştirmek olduğu savunulmaktadır.[111]

4. Akışkan Modernitenin Krizleri Karşısında Din Eğitiminin Onarıcı Rolü

4.1. Sistemsel Kuşatılmışlık ve Özgürlük Paradoksu

Bireyin dijital bağımlılıklar ve tüketim döngüsü ile kuşatıldığı akışkan modernitede, din eğitiminin modern hıza eklemlenen şekilsel bir dönüşümden ziyade, bireye sarsılmaz bir dayanak sunması gerekliliği öne çıkmaktadır. Bireyin istediği kişi olma yanılsamasından sıyrılarak kendi hakikatini keşfetme sürecinde desteklenmesi, akışkan dünyanın yarattığı belirsizliklere karşı bir savunu oluşturmaktadır. Hakikatin değersizleştiği bu dönemde eğitim süreci, sadece bilgi aktarımına indirgenmeyip; geçici ilişkilerin yarattığı ruhsal boşluğu sorumluluk bilinciyle dolduran yeni bir özgürlük anlayışı kazandırmayı hedefleyebilir. Böylece bireyin, dijital dünyanın hızı içinde kendi manevi derinliğini keşfederek yapay ortamların ruhsuzluğuna karşı tutarlı bir karakter inşası gerçekleştirebileceği öngörülmektedir.

Birey tarafından yasasızlık ve sorumsuzluk olarak algılanan özgürlük arayışı karşısında, din eğitiminin özgürlüğü ahlaki bir yasa temelinde en yüksek iyiye ulaşma aracı olarak yeniden konumlandırması önem arz etmektedir. Modernitenin

[107] Feride Aydemir, "Postmodern Tüketim Kültürü ve Kutsallık Biçimleri", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 71.
[108] Tahir Dağcı, "Üniversite Öğrencilerinde Dini Bireyselleşme: Karaman Örneği", *Mizanü'l-Hak* 18 (2024), 387-388.
[109] Metin Doğan, "Ülkemiz Dindar Gençliğinin Kimlik Kolajında Kültürel, Küresel ve Küyerel Etkiler", *İhya* 9/1 (2023), 263-264.
[110] Sıddık Ağçoban, "İslam'da Bireyselleşme'nin Teorisini Yazmak Ne Kadar Mümkün?", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2020), 144.
[111] Hasan Sevim, "Değişen Birey Anlayışı Karşısında Müslüman Birey", *Tevilat* 1/2 (2020), 365-366.

bireyi dijital vitrinde kusursuz görünmeye mecbur kılan, onu mahremiyet ve özerklikten uzaklaştıran yapısı, önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Buna karşılık din eğitiminin özgürlüğü bir tehdit değil, bireyin potansiyelini ahenk içinde gerçekleştirdiği bir kendini gerçekleştirme süreci olarak tanımlaması, daha işlevsel bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte eğitimin, bireyi kendilik tutsaklığından kurtararak merhamet ve varlığın birliği perspektifiyle özünü zenginleştirmesi, modern iktidar yapılarına karşı bir duruş işlevi görmektedir. Toplumsal aidiyet ile bireysel özerklik arasında kurulan bu köprü; bireyin sanat, felsefe ve maneviyat alanlarında kendini gerçekleştirmesine zemin hazırlamaktadır.

Sistemin bireyi sadece dışsal bir otoriteyle değil, aynı zamanda kendi kendini teşhir ettiği gönüllü bir esaretle kuşattığı psikopolitik bir süreçte, din eğitimi titizlikle durulması gereken bir kırılma noktasındadır. İçsel huzursuzlukları istismar eden algoritmaların hedefi haline gelen bireyde; ihlas kavramının yerini performans ve görünürlük zorunluluğunun alması, tepkisel bir kişiliğin inşasına yol açmaktadır. Din eğitiminin bu şeffaflık rejimindeki riskleri gözeterek bireyin hakikate yabancılaşmasına karşı durması, eğitim açısından temel bir gerekliliktir. İbadetin özündeki mahremiyet algısının korunması ise, derunilik kavramının dijital sığlığa feda edilmesini engelleyen pedagojik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Dijital kapitalizmin performans şiddeti ve imaj bağımlılığını besleyen yapısına karşı din eğitiminin, etik bir farkındalık ve eleştirel bir medya okuryazarlığı geliştirmesi elzem görülmektedir. Bireye başkasının gözündeki hayali imajı yerine ilahi huzurdaki özgün benliğini hatırlatan geleneksel murakabe bilinci, dijital denetimin kaygısından kurtulmak adına değerli bir imkân sunmaktadır. Sessizlik, yavaşlık ve anonimlik gibi kavramların manevi bir terbiye metodu olarak eğitim süreçlerine dâhil edilmesi, bireyin görünme saplantısından sıyrılarak olma mertebesine erişmesine rehberlik etmektedir. Bu pratikler aynı zamanda, bireyi veriye indirgeyen dijital düzene karşı onurunu koruyan hayati bir manevi kalkan işlevi görmektedir.

4.2. Tüketim, Yabancılaşma ve Narsisizm Sarmalında Sahicilik Arayışı

Din eğitiminin, tüketim kültürünün ürettiği yabancılaşma ve yıpratılmış kimlikler karşısında yeni bir pedagojik yaklaşıma olan ihtiyacı belirginleşmektedir. Manevi arayışların dahi metalaştığı bir düzlemde; tüketim odaklı yaşam tarzının bireyi bitmek bilmeyen bir doyumsuzluk döngüsüne mahkûm etmesi, eğitimin tefekkür alanını daraltmaktadır. Bu bağlamda, bireyin nesnelere malik olma hırsını kendine hâkim olma iradesine dönüştüren; israfın reddi ve şükrün ihyası üzerine kurulu temel onarıcı imkânların inşası, eğitimin temel misyonu olarak değerlendirilmektedir. Tüketim kültürünün yarattığı anlamsızlık hissinin, paradoksal bir şekilde sahih bir anlam arayışına kapı araladığı da düşünülebilir. Bu bağlamda din eğitiminin; bireyi pazarın bir nesnesi olmaktan çıkarıp emanet bilinci ile kendi zamanı ve bedeni üzerindeki kontrolünü yeniden kazanmasına rehberlik eden, değer merkezli bir vizyonu benimsemesi öngörülmektedir.

İnsanın teknik bir veri veya ekonomik bir araca indirgendiği bu süreçte, din eğitiminin sadece ritüelistik bir aktarımdan ziyade kul olma bilincini merkeze alması elzem görülmektedir. Sanal kimlikler ve tüketim nesnelerinin yarattığı yapay benlikler, bireyi deruni bir imandan uzaklaştırarak gösteri dindarlığına sürükleme riski barındırmaktadır. Eğitim süreci; geleceğe dair ümitlerini kaybetmiş ve içsel bölünme yaşayan bireyi, ilahi bir öz taşıyan mutlak bir değer olarak yeniden konumlandırabilmelidir. Bu yaklaşım, dindarlığın koruyucu bir kalkan gibi içselleştirilmesini kolaylaştırarak, bireye kaybettiği ruhsal özgürlüğü yeniden kazandıran bir bilgelik sunacaktır.

Modern narsisizm kültürünün başkalarını araçsal bir nesneye dönüştürdüğü düzende, din eğitiminin temelindeki diğerkâmlık ve tevazu zemini sarsılma riskiyle karşı karşıyadır. Çünkü bu kültürde birey, kendi muhatabını sırf insan olduğu için değerli bir varlık olarak görmek yerine, kendi egosunu besleyen bir tüketim nesnesi olarak algılamaktadır. Bireyin lüks tüketim ve statü peşinde koşarak kendi egosunu tatmin ettiği bu düzende, dinin sadece bir gösteriş malzemesine dönüşmesi dine karşı samimiyetini zayıflatmaktadır. Din eğitimi, narsisizmin getirdiği bağımlılıklara karşı insanın fıtri değerlerini merkeze alabilir ve ruhsal bir onarım süreci başlatabilir. Modern insan, bitmek bilmeyen hırsıyla aslında kendi yıkımını hazırlamaktadır. Din eğitimi; nefis terbiyesini ve insanı varlıkla barıştırmayı merkeze alarak, narsisizmin açtığı ruhsal yaraları tevazu ve empati ile iyileştirebilir. Bu onarıcı rehberlik sayesinde birey, sanal dünyadaki beğeni arayışından kurtularak Yaratıcı ile hakiki ve derin bir bağ kurabilir.

4.3. Varoluşsal Krizler, Yalnızlık ve Dini Bireyselleşmenin Ontolojik İmkanları

Dijital çağda sosyal medyanın sunduğu geçici bağlar, bireyin gerçek ihtiyaçlarını maskelemektedir. Bu süreçte din eğitiminin en temel görevi, ahlaki bağları korumak ve güçlendirmektir. Dijital bağımlılıklar yalnızlığı azaltmak yerine derinleştirmekte ve bireyin benlik algısını zayıflatmaktadır. Bu nedenle eğitimin; ekranların yarattığı duygusal hissizliği aşması ve bireyi sanal kimliklerin yabancılaştırıcı etkisinden kurtarması beklenmektedir. Din eğitimi, dijital ağların gizlediği sosyal izolasyonu deşifre ederek bireyi özgün bir toplumsal aidiyete ve gerçek insan temasının sıcaklığına taşıyabilmesi mümkündür. Bu yeni pedagojik yaklaşım, dijital çağın getirdiği yabancılaşmayı kırmada kritik bir rol oynamaktadır.

Din eğitiminin yalnızlığı sadece sosyal bir eksiklik olarak değil, bireyin Yaratıcı ile bağ kurmasını sağlayan insana özgü bir imkân olarak görmesi önemli bir bakış açısı değişimidir. İnsanın içsel yalnızlığı, kendi sınırlarını fark etmesini sağlar ve Yaratıcı ile olan ilişkisini derinleştirir. Bu nedenle eğitim süreci, bireye 'halvet' yani içsel sükûnet bilinci kazandırmayı önemsemelidir; bu durum ruhsal iyileşme için en güvenli limandır. Yalnızlığın getirdiği kaygı ve depresyona karşı sabır, şükür ve ihlas gibi manevi değerler öne çıkarılabilir. Bu değerler, bireyi kendi hayatının sorumluluğunu alan güçlü bir özneye dönüştürür. Böylece modern hayatın yalıtılmışlığı, insanın hem kendisiyle hem de Yaratıcı ile yeniden buluştuğu

bir manevi olgunlaşma sürecine dönüşür.

Geleneksel değerlerin sarsıldığı ve bireyin rehbersiz kaldığı bu dönemde, din eğitiminin anlam arayışını daha stratejik bir zemine oturtması gerekmektedir. İnsanı mekanik bir nesne gibi gören yüzeysel yaklaşımlardan kurtulan bir eğitim anlayışının, bireyin anlam arayışını merkeze alması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda dindarlık, sadece ritüeller bütünü değil; modern dünyanın bunalımlarına karşı psikolojik bir bağışıklık sistemi olarak yeniden tanımlanma imkânı taşımaktadır. Sabır, dua ve tevekkül gibi ibadetler, modern insanın yaşadığı travmaları aşmasını sağlayan pozitif birer destek mekanizması haline gelebilir. Evrensel formüllerin ötesine geçen ve bireyin Yaratıcı ile kendi iç dünyasında bağ kurmasına rehberlik eden bu yaklaşım, modern insanın anlam dünyasını yeniden inşa edecek güçlü bir onarıcı unsur olacaktır.

Dini bireyselleşme süreci; maneviyatın metalaşması ve deneyim koleksiyonculuğu gibi riskler taşısa da yeni nesil için dinin toplumsal bir mirastan şahsi bir tercihe dönüşmesi adına önemli bir imkân sunmaktadır. Artık geleneksel otoritenin yerini dijital mecralar ve akran grupları gibi olgular almıştır. Bu bağlamda din eğitiminin, bireyi kolektif aklın içinde eriten statik yaklaşımlardan uzaklaşması; onu özgün bir şahıs olarak muhatap alan yeni bir dil geliştirmesi gerekmektedir. Eğitim, İslami ilkelerden taviz vermeden de bireyin özerkliğine saygı duyabilir. Maneviyatı bir tüketim ürünü olarak değil, hayatın merkezindeki bir sorumluluk olarak kurgulayan bu yaklaşım; dindarlığın toplumsal baskıdan arınarak bilinçli bir içselleşmeye dönüşmesini sağlayacaktır.

Sonuç

Bu çalışma; akışkan modernitenin birey üzerinde inşa ettiği yapısal ve psikolojik tahribatı, din eğitimi perspektifinden bütüncül bir yaklaşımla irdelemeyi amaçlamaktadır. Akışkan modernitenin katı ve güvenli yapıları eriten, bireyi belirsiz bir hıza mahkûm eden süreci, geleneksel kurumların meşruiyet zeminini sarsmıştır. Modern insanın karşılaştığı en temel krizin, teknik refahın ötesinde; dünyanın büyüsünün bozulması olarak tanımlanan ontolojik bir kopuş ve anlam kaybı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda modernitenin sınırsız özgürlük vaadi; bireyi dijital denetim mekanizmaları içerisinde nesneleştiren ve tüketime yönlendiren sistemsel bir sınırlamaya dönüşmektedir.

Çalışma; modernitenin sistemik yapısını 'Yeni Dünya Düzeni' (akışkanlık, özgürlük, gözetim) başlığı altında tanımlarken, bu yapının bireyde yarattığı ruhsal yıkımı 'Kimlik Kaybı ve Savrulma' (tüketim, yabancılaşma, yalnızlık, narsisizm) kategorisiyle teşhis etmektedir. Bireyin bu kuşatılmışlığa karşı geliştirdiği manevi direnci ise 'İnanç ve Anlam Arayışı' (anlam arayışı, dini bireyselleşme) ekseninde analiz etmektedir. Bu bağlamda din eğitimi; karakter inşası, içsel bütünlük ve psikolojik bağışıklık temaları üzerinden, akışkan modernitenin krizlerine karşı bütüncül bir çözüm alanı olarak konumlandırılmaktadır.

Modern dünyada insan, kendi özüne ve emeğine yabancılaşarak kronik bir anlam krizi yaşamaktadır. Bu noktada din eğitimi, bilgi aktaran mekanik bir süreç olmaktan çıkmalı; bireye hayatın hızına karşı kendi duruşunu koruma gücü

kazandırmalıdır. Modern toplum, bireyi sürekli görünür olmaya ve yüksek performans sergilemeye zorlayarak kuşatmaktadır. Bu kuşatma karşısında din eğitimi, dindarlığı ritüellere indirgememelidir. Onu modern dünyanın nesneleştirici etkisine karşı bir psikolojik bağışıklık sistemi gibi kurgulayan bu yaklaşım, bireye yaralarını sarabileceği onarıcı bir sığınak sunmalıdır.

Dini bireyselleşme; inançların kurumsal kalıplardan öznel alana kayması nedeniyle bazı riskler taşısa da bireyin kutsal ile doğrudan bağ kurması için önemli bir ontolojik imkân sunmaktadır. İmaj odaklı bir gösteri dindarlığından, ihlas bilincine geçiş; bireyin pazarın nesnesi olmaktan çıkıp, ahlaki özerklik içerisinde mutlak bir değer olarak tanımlanmasını gerektirmektedir. Eğitim, bireyin yaşadığı anlamsızlık sarmalını kendi hakikatini keşfedeceği bir halvet sürecine dönüştürmelidir. Bu süreç; bireyi dış dünyanın gürültüsünden ve onaylanma baskısından uzaklaştırarak, kendi özüyle yüzleşebileceği ve Yaratıcı ile bağını sessiz bir derinlikte yeniden inşa edebileceği manevi bir içe dönüş imkânı sağlar. Aynı zamanda sabır, tevekkül ve dua gibi ibadetleri modern kaygılara karşı birer dayanak kılarak, bireyin ruhsal bağışıklığını pekiştirmelidir. Bireyin kendi özüyle kurduğu bu manevi derinlik, dünyadan el etek çekmek anlamına gelmeyip; aksine, sorumluluk bilinciyle donanmış, erdem esaslı insan ilişkileri üzerinden toplumsal bir dayanışmaya da kapı aralamalıdır.

Din eğitimi; inancı hazır bir kalıp olarak sunmak yerine, bireyin kendi hayat tecrübesi ve içsel sorgulamasıyla inşa ettiği bilinçli bir sürece dönüşmelidir. Eğitim, bireyi sistemin pasif bir alıcısı olmaktan çıkarmalı; onu kendi varoluş hikâyesinin öznesi haline getirmelidir. Bu modelde din eğitimcisi, hiyerarşik bir otorite figürü değil; bireyin hakikat yolculuğuna eşlik eden, idrak sahibi bir rehber konumunda olmalıdır. Böylece din eğitimi, dışsal bir zorunluluk olmaktan çıkarak bireyin hayatında anlamlı bir dünya inşa etmesine imkân tanıyacaktır.

Modernitenin yapısal krizleri üzerine inşa edilen literatür olumsuz ağırlıklı işlenmektedir. Gelecek tasavvurları da benzer şekilde distopik okumalar üzerinden şekillenmektedir. Oysaki bu süreç kendi içinde önemli bir özeleştiri ve dönüşüm dinamiği de barındırmaktadır. Zira moderniteyi salt olumsuzluk üreten bir mekanizma olarak değil; bireyi kendi sınırları üzerine düşünmeye ve alternatif arayışlara zorlayan ikircikli bir süreç olarak okumak mümkündür. Bu bağlamda günümüz dünyası, modernitenin yarattığı olumsuzlukların ötesinde, yeni bir manevi uyanışın ve arayışın işaretlerini de taşımaktadır. Modernite; yabancılaşmayı derinleştirirken aynı zamanda bireyi daha deruni bir inanç arayışına zorlayarak, manevi bir yenilenme için gerekli zemini de hazırlamaktadır.

Dijital çağın getirdiği hız ve erişim imkânları, bireyi daha sorgulayıcı olmaya; gelenekselin kalıplarını aşarak inancı özgür, bilinçli ve şahsi bir tercihe dönüştürmeye teşvik etmektedir. Genç kuşakların inancı sadece bir sığınak olarak değil, kendi varoluşlarını inşa edecekleri bir güç olarak yeniden tanımlamaları, gelecek açısından umut verici bir dinamizm oluşturacaktır. Dijital çağın getirdiği anlık bilgi erişimi ve geçmişin birikimine bütüncül bakış imkânı, din eğitimini statik bir bilgi aktarımından özne merkezli bir sürece dönüştürmektedir. Yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş rehberlik araçları ise, bireyin içsel derinliğini

teknolojik yetkinlikle buluşturarak bu alanı interaktif ve dinamik bir öğrenme ekosistemine dönüştürme potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç olarak modern dönemde din eğitimi, insanın kaybolan ruhunu yeniden bulma mücadelesinin en kritik cephesidir. Birey; tüketen, teşhir eden ve yabancılaşan bir figür olmaktan; düşünen, sorumluluk alan ve kendi hakikatine sadık bir özneye ancak bu onarıcı eğitim yaklaşımıyla geçiş yapabilecektir. Bu çalışma; akışkan dünyanın belirsizliği karşısında kadim hikmeti modern bir dille yorumlamaya çalışan ve bireyin hem kendisiyle hem de inanç dünyasıyla daha uyumlu bir yaşam sürmesine katkı sağlamayı amaçlayan bir çerçeve sunmaktadır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Artificial Intelligence Statement / Yapay Zeka Beyanı: In this study, the Gemini artificial intelligence application was used for text editing, language checking, and bibliography generation. / Bu çalışmada metin düzeltme, dil kontrolü ve kaynakça oluşturma işlemleri için Gemini yapay zekâ uygulaması kullanılmıştır.

Kaynakça

Ağçoban, Sıddık. "İslam'da Bireyselleşme'nin Teorisini Yazmak Ne Kadar Mümkün?". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (2020), 132-146.

Ahmedi, Ekber Şah - Kılıç Ahmedi, Büşra. "Dinin Bireyselleşmesi Üzerine Niceliksel Bir Araştırma". *Bilimname* 51 (2024), 457-484. https://doi.org/10.28949/bilimname.1394681

Akkaş, Cemil vd. "'Narsistagram': Instagram Kullanımında Narsisizm". *Selçuk İletişim* 13/1 (2020), 130-157.

Akın, Mahmut Selami. "Benlik Kurgusu ve Materyalizmin Gösterişçi Tüketim Eğilimine Etkisi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 22/1 (2021), 219-239.

Alayoğlu, Emre - Eldeniz, Levent. "Yaygınlaşan Yalnızlık: Ortak Bir Deneyim". *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology* 15/2 (2024), 174-194. https://doi.org/10.5824/ajite.2024.02.003.x

Alemdar, Melek - Aydemir, Sevilay. "Eğitimde Modern ve Postmodern Paradigmalar". *International Journal of Eurasia Social Sciences* 13/47 (2022), 422-436. http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3087

Alpdoğan, Fatih Furkan. "Modern Çağın Bir Diğer Boyutu Posttruth Durum'da 'Hakikatin Tüketimi' Bağlamında Zygmunt Bauman ve Jean Baudrillard'ın Tüketime Dair Eleştirileri". *Mukaddime* 13/2 (2022), 541-565. https://doi.org/10.19059/mukaddime.1119416

Alpdoğan, Fatih Furkan. "Zygmunt Bauman Sosyolojisi: Akışkan Modernite Özgür Olduğunu Zanneden Köleler mi Üretiyor?". *İçtimaiyat* 7/2 (2023), 413-430. https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1222635

Altuğ, Zeynep Asya. *Batı Düşünce, Kültür ve Sanatında İkili Karşıtlıklar ve Birey*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2022.

Aydemir, Feride. "Postmodern Tüketim Kültürü ve Kutsallık Biçimleri Üzerine Metateorik ve Kavramsal Bir Tartışma: Deneyim, Yaşam Tarzı ve Bireysellik Alanı Olarak Spiritüellik". *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 36 (2020), 53-76. https://doi.org/10.17829/turcom.789706

Aydın, Hasan. "Akışkan Modernitede Anlamı Yakalamak: Post-Truth Üzerine Bir İnceleme". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 12/1 (2024), 423-447. https://doi.org/10.19145/e-gifder.1414036

Aydın, Rıfat. "Kaygı ve Tüketim: Modern Toplumda Benliğin Onarımı". *Kaygı* 21/1 (2022), 287-332. https://doi.org/10.20981/kaygi.1034173

Balcı, Şükrü - Gargalık, Esra. "Narsisistik Kişilik Özellikleri ile Sosyal Medya Kullanımı Arasında Bir Bağlantı Var Mı?". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44 (2020), 125-140.

Basat, Orhan. "Modern Bilinç Teorisine Ortaçağ, Descartes ve Kant Özelinde Eleştirel Bakış". *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2021), 78-94.

Batur, Behçet. "Toplumsaldan Bireysele: Modern Toplumda Dinin Görünümü". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 4/3 (2020), 97-106. https://doi.org/10.47525/ulasbid.789464

Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. Çev. Nilgün Tutal - Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2024.

Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modernite*. Çev. Sinan Okan Çavuş. İstanbul: Can Yayınları, 2019.

Bayhan, Murat. "Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası". *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* 3/1 (2022), 47-57. https://doi.org/10.52835/19maysbd.1022911

Bayram, Nurun Nisa - Karaca, Faruk. "Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği". *Eskiyeni* 54 (2024), 1289-1308. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463486

Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. Çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Binici, Sedat. "Friedrich August von Hayek'in Bireycilik Perspektifinde Özgürlük ve Sorumluluk Kavramı". *Liberal Düşünce Dergisi* 109 (2023), 1-25.

https://doi.org/10.36484/liberal.1195118
Canatan, Kadir. "20. Yüzyılda Dünyada ve Türkiye'de Ortaya Çıkan Popüler Ritüeller". *Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi* 3 (2024), 1-16.
Ceyhan, Ezgi Gül. "Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi: Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2020), 110-120.
Çamcı, Hikmet. "Dijital Çağda Din-Bilim Entegrasyonunun Ontolojik Gerekliliği". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 583-604. https://doi.org/10.46353/k7auifd.1753407
Çetintaş, İbrahim. "İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2020), 29-45. https://doi.org/10.35209/ksuifd.724615
Çınar, Mehmet. "Üniversite Öğrencilerinde Narsisizm ile İçsel Dini Motivasyon Arasındaki İlişki". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2 (2020), 135-160.
Çelik, Raşit. "Humboldt'un Bildung Kuramında Birey-Toplum İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Analiz ve Tartışma". *Kaygı* 21/1 (2022), 105-129. https://doi.org/10.20981/kaygi.1035245
Dağcı, Tahir. "Üniversite Öğrencilerinde Dini Bireyselleşme: Karaman Örneği". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 18 (2024), 365-392. https://doi.org/10.47502/mizan.1422831
Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. Çev. Ayşen Ekmekçi - Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021.
Demir, Ata. "John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'da İnanç ve Rasyonalite". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 2/2 (2020), 1-13.
Demir, Şule - İkizer, Gözde. "Varoluşsal Kaygının Kişilik, Sağlık ve Demografik Özellikler İle İlişkisi". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/4 (2020), 352-368. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.648986
Doğan, Metin. "Ülkemiz Dindar Gençliğinin Kimlik Kolajında Kültürel, Küresel ve Küyerel Etkiler". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (2023), 238-267. https://doi.org/10.5281/zenodo.7513453
Dursun, Pınar. "Üniversite Öğrencilerinde Öznel İyi Oluş: Yaşamda Anlam, İyimserlik ve Umudun Rolü". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2021), 387-404. https://doi.org/10.17336/igusbd.704651
Erdoğan, Berhu - Sahin, Muzaffer. "Yetişkin Bireylerde Narsisizm, Yakın İlişkiler ve Cinsellik". *OPUS International Journal of Society Researches* 16/27 (2020), 266-287. https://doi.org/10.26466/opus.671715
Erdoğdu, M. Yüksel - Gündoğmuş, Gufran. "Yalnızlık Düzeyinin Yordanmasında Anne Baba Tutumları ve Okul Tükenmişliğinin Rolü". *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute* 31 (2020), 158-168. https://doi.org/10.20875/makusobed.564127
Eroğlu, Fahriye Sena. "Akışkan Dünyada Akıntıya Kapılmak". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2020), 99-101.
Eroğlu, Mikail. *Bireycilik ve Toplumculuk Ekseninde Türkiye'de TV Dizilerinin Kültürel Değişime Etkileri*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
Ertan, Cihan. "Akışkan Zamanın Cisimleşen Deneyim Alanı Olarak Beden Üzerine Sosyolojik Bir Tartışma". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21/38 (2020), 51-77. https://doi.org/10.21550/sosbilder.604995
Eryentü Gürel, Melek. "Küreselleşmenin Kimliksiz Kimlikleri". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 64 (2020), 369-398.
Filiz, İkram. "Bauman'da Katı ve Akışkan Modernite". *Tezkire* 79 (2022), 119-137.
Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2020.
Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. Çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Say Yayınları, 2026.
Gedikli, Burcu. "Karl Marx ve Max Weber'de Modernite". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2022), 638-653. https://doi.org/10.55179/dusbed.1031438

Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
Genç, Emine. "İnsanın Anlam Arayışında Kurgunun ve Mitlerin Rolü". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (2022), 247-266.
Gülaçtı, Fikret. "İnternet Bağımlılığı ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkisi". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2020), 213-229.
Gürler, Gamze. "Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması". *Sosyoloji Dergisi* 38 (2018), 142-172.
Han, Byung-Chul. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. Çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
Han, Byung-Chul. *Şeffaflık Toplumu*. Çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2024.
Hasırcı, Itır vd. "Benlik Saygısı, Yalnızlık ve Problemli İnternet Kullanımı İlişkisi". *Akademik Hassasiyetler* 10/21 (2023), 116-142. https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1219694
Kaçar, Ferhat. "'Bir Başkadır' Dizisinde Seküler Bireyin Temsili". *Dini Araştırmalar* 24/61 (2021), 1-20.
Kafalı, Hasan - Kazak, Mehmet. "Yabancılaşma ve Dindarlık Üzerine Bir Araştırma". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2022), 571-603. https://doi.org/10.17859/pauifd.1104288
Karakoyunlu, Betül. "Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılcık Şerbeti Örneği". *Eskiyeni* 50 (2023), 747-768. https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1228068
Karadağ, Nazım. "Ali Şeriati'nin Özgürlük Belirlenimleri ve Dinin Çözümleyici Fonksiyonu". *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 5/13 (2023), 567-587.
Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2020.
Kaya, Özgür. "Modern Zamanlarda Kaybolan Bağlar, Aşk Etiği ve Yalnız Yaşam: Yapısalcı Bir Analiz". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 8/17 (Kasım 2022), 185-215. https://doi.org/10.25306/skad.1149169
Kırman, Tuğba - Atak, Hasan. "Yabancılaşma: Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2020), 279-295.
Koç, Emel. "Ontolojik/Varoluşsal Yalnızlık, Birlikte Varoluş ve Kendini Gerçekleştirme Üstüne". *The Journal of Social Sciences* 54 (2021), 43-76. https://doi.org/10.29228/SOBIDER.52424
Korkmaz, Sezai. "Olumlu ve Olumsuz Dini Başa Çıkma, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık İlişkisi". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (2021), 237-271. https://doi.org/10.47424/tasavvur.883693
Korkmaz Yıldırım, Nuran - Kansu, Ayça Ferda. "Bir Narsisizm İncelemesi: Gelişimi, Türleri, Etiyolojisi, Tanısı ve Tedavisi". *International Academic Social Resources Journal* 7/40 (2022), 909-916. http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.64033
Köse, Ali. *21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
Kurunç, Sevilay - Şahin, Muzaffer. "Social Media Addiction and Its Relationship with Narcissism in University Students". *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 9/61 (2023), 2267-2275. http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.67710
Kurtyılmaz, Deniz. "Modernliğin Müphem Öznelliği Çerçevesinde Bukalemun İnsan Zelig". *SineFilozofi* (2016), 110-129. https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.680704
Lasch, Christopher. *Narsisizm Kültürü: Beklentilerin Azaldığı Bir Çağda Amerikan Hayatı*. Çev. Ayşen Tekşen. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*. Çev. Ali Çoşkun vd. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2025.
Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 2016.
Önalan, Hakan. "Benliğin Tasarımı Olarak Toplum ve Beden (Bingöl Örneği)". *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 111-140. https://doi.org/10.53440/bad.929389

Özasma, Halil İbrahim. "Kültür Endüstrisi, Tüketim ve Narsisizm". *İdrak* 1/2 (2021), 259-274.
Özdemir, Mustafa. "Yabancılaşma ve İbn Haldun'un İlgili Tespitleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Bakış". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 539-558. https://doi.org/10.33460/beuifd.997535
Özdoğan, Mücahit. "Hayatın Anlamı ve Din İlişkisine Dair Kanıksanmış Bazı Görüşlerin Eleştirisi". *Kaygı* 19/2 (2020), 724-752. https://doi.org/10.20981/kaygi.793337
Öz, Ayhan. "Benlik Bilinci Temelli Din Eğitimi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2022), 35-52. https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1164504
Öztürk, Enis. "Post-Modern Çağda Bireyin Görünümleri: Özerklik, Mahremiyet, Kendini Geliştirme". *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi* 2/1 (2023), 46-57.
Polat, Filiz - Karasu, Fatma. "Yaşlı Bireylerin Algıladığı Yalnızlık Düzeyi İle Depresyon Arasındaki İlişki". *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi* 8/1 (2020), 72-82. https://doi.org/10.33715/inonusaglik.704241
Recepoğlu, Sabahattin. "Aydınlanma ve Modernleşme Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Ekonomi Yönetim Politika* 3/1 (2025), 54-66.
Schopenhauer, Arthur. *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*. Çev. Levent Özşar. Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları, 2005.
Seki, Tolga - Kurnaz, M. Furkan. "Oranların Dijital Bağımlılıkları ile Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması". *Eğitim Akademik Araştırması* 45 (2022), 24-34. https://doi.org/10.54614/AUJKKEF.2022.991723
Sert, Bilal. "Figüranlık Ve Yabancılaşma Üzerine Bir İnceleme". *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication* 4/2 (2022), 52-60. https://doi.org/10.54089/ecider.1196329
Sevim, Hasan. "Değişen Birey Anlayışı Karşısında Müslüman Birey". *Tevilat* 1/2 (2020), 349-368. https://doi.org/10.5281/zenodo.4660461
Sezen, Berra Ergül. *Algılanan Ebeveyn Tutumları, Narsisizm ve Tanrı Algısı Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
Solmaz, Mustafa - Alkan, Ersoy Özmen. "Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2 (2021), 387-403.
Şengül, Fatma Nur. "Anlam ve Haz Arasında: Üniversite Gençlerinin Spiritüel ve Hedonistik Eğilimleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2024), 36-66. https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1507901
Şekerci, Muhammet - Göregen, Mustafa. "René Guénon'un Din ve Gelenek Anlayışı". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2024), 35-58. https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1372474
Şimşek, Dursun Can. "Dijital Kapitalist Özne ve İletişimin Dönüşümü: Performans, Dolaşım ve Direniş". *Global Media Journal Turkish Edition* 16/30 (2025), 98-114.
Taşçı, Faik - Bilge, Yusuf. "Anlam Arayışı ve Psikopatoloji: Varoluşsal Öfke ve Savunma Mekanizmalarının Psikolojik Belirtilerle İlişkilerinin İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2021), 1561-1579.
Taşçı, Faik - Bilge, Yusuf. "Kimlik Krizi ve Kişilik Bozuklukları: Otantikliğin Aracı Rolü". *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi* 5/1 (2023), 58-66.
Taşdelen, Vefa. "Din Eğitimi ve Bireysel Otonomi: Felsefî Perspektif". *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 101-119. https://doi.org/10.47646/CMD.2021.259
Topaloğlu, Seyhan. "Anksiyete, Güvenlik ve Egemenlik: Dijital Panoptikonun İnşası". *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi* 10/20 (2025), 93-116. https://doi.org/10.5281/zenodo.15762954
Topçu, Damla - Avcı, Nazmi. "Toplumsaldan Değerlerden Uzaklaşma". *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi* 3/6 (2021), 139-151.
Turner, Bryan S. *Beden ve Toplum: Sosyal Teoride Arayışlar*. Çev. İrfan Kaya – Meryem Berrin Bulut. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
Tüzen, M. Ahmet. "Schopenhauer'da Ahlak ve Özgürlük İlişkisi". *Kaygı* 20/2 (2021), 556-

580. https://doi.org/10.20981/kaygi.941364
Uğurlu, Aylin. "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Yabancılaşma Düzeyleri Arasındaki İlişkisinın Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Mediterranean Journal of Sport Science* 4/2 (2021), 308-319. https://doi.org/10.38021/asbid.976884
Uluç, Mehmet Ali. "Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz". *Hafiza* 2/1 (2020), 26-38.
Urhan, Canan. "Geç Kapitalizmden Dijital Kapitalizme Özneleşmenin Yörüngesi". *Sosyal Mucit Academic Review* 4/3 (2023), 434-455. https://doi.org/10.54733/smar.1302640
Ülker, Yelde. "Narsisizm Bağlamında Lüks Tüketim". *Alanya Akademik Bakış* 5/2 (2021), 1015-1030. https://doi.org/10.29228/alanyaakademik.829565
Üzgü, Mehmet Ali. "Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi". *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 3/1 (2023), 75-82.
Vural, Muhammet Enes - Ayten, Ali. "Dindarlık ve Depresyon İlişkisinde Anlamsızlığın Aracı Rolü". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 379-395. https://doi.org/10.29228/ilted.890131
Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Milay Köktürk. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2011.
Wilson, Bryan Ronald. *Seküler Toplumlarda Din 50 Yıl Sonra*. Çev. Ömer Faruk Darende. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2017.
Yakut, Selahattin. *Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık (Psikososyal Bir Bakış)*. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.
Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
Yılmaz, Fikret. "Kant'ın Ahlak Anlayışında Amaçlar Krallığı: Özerklik ve Evrensel Ahlak İlkelerinin Rolü". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2024), 590-602. https://doi.org/10.20296/tsadergisi.1478079
Yücedağ, İbrahim - Demir, Ali Eren. "Performans Toplumunda Mutluluk Endüstrisi ve Spiritüellik". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 6-26. https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1413220
Yüksel, Zeynep. "Gençliğin Anlam Arayışına Din Eğitiminin Katkısının İncelenmesi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/1 (2020), 376-395.
Zariç, Sami. "Rönesans'tan Kant'a Aydınlanma Düşüncesine Genel Bakış". *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies* 8/47 (2022), 800-807. http://dx.doi.org/10.29228/ideas.65867
Zeybek, Ecrin. *Sosyal Medya Kullanımının Yalnızlık Algısına Olan Etkisinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.